

Äldres utträde ur arbetskraften – nu och i framtiden

I serien RFV ANALYSERAR publicerar Riksförsäkringsverket sammanställningar av resultat av

- utrednings- och utvärderingsarbete

I huvudsak är det frågan om mera omfattande studier av olika försäkringsområden som genomförts på RFV:s initiativ.

Publikationerna i denna serie utarbetas av olika enheter inom Riksförsäkringsverket.

I vissa slag av rapporter i denna serie kan det förekomma uttalanden som pekar på behovet av nya eller ändrade författningsbestämmelser eller rekommendationer på något område. Med anledning av sådana uttalanden tar Riksförsäkringsverket sedan i särskild ordning upp frågan om att ge ut nya eller ändrade författningar och allmänna råd på området. Uttalanden i rapporterna har således ingen självständig ställning som går utöver innehållet i gällande författningar och allmänna råd.

Utgivare: Enheten för socialförsäkringsutredning

Upplysningar: Karin Bäckbro tel 08-786 93 97
 Nils Holmgren tel 08-786 92 34
 Lena Lundkvist tel 08-786 94 87

Skriftserier som ges ut av Riksförsäkringsverket:

RFV Föreskriver (RFFS)	Författningar med bindande föreskrifter
RFV Rekommenderar (RAR)	Allmänna råd om tillämpningen av författningar
RFV Vägledning	Beskrivning av författningsbestämmelser, allmänna råd, förarbeten, rättspraxis, exempel och kommentarer
RFV Analyserar	Resultat av utrednings- och utvärderingsarbete
RFV Anser	Tolkningar av rättsläget, uttalande om verkets åsikt i olika frågor och framställningar till regeringen
RFV Informerar	Redovisning av statistik, upplysningar om regler, rutiner och praxis.
RFV Redovisar	Försäkringsanalyser och rapporter av mer begränsad omfattning.

Beställ hos: Riksförsäkringsverkets Kundtjänst Tfn 08-795 23 55

Fax 08-760 58 95

E-post: order@special.lagerhus.se eller på Internet www.rfv.se

Tryck: Elanders Novum Grafiska 2002.

Förord

Vi står inför en situation med en kraftig ökning av antalet pensionärer i förhållande till antalet yrkesaktiva. Om utvecklingen fortsätter kommer antalet yrkesaktiva per pensionär att minska från 2,1 idag till 1,4 år 2030. Detta beror främst på att andelen äldre i befolkningen ökar till följd av ett lågt barnafödande och en ökande medellivslängd. Samtidigt lämnar de äldre arbetskraften i allt större utsträckning. År 1999 fanns endast fyra av tio män och en fjärdedel av kvinnorna i arbetskraften vid 64 års ålder. Mot denna bakgrund har Senior 2005 initierat några studier som redovisas i denna rapport. Uppdraget syftar till att förklara hur välfärd och tillväxt kan påverkas om fler människor arbetar högre upp i åldrarna.

Rapporten innehåller en beskrivning av hur omfattningen av olika försörjningskällor som speglar utträde ur arbetskraften förändrats under perioden 1983–1999 för individer födda 1919–1944 då de var i åldrarna 55–64 år. Karin Bäckbro och Lizbet Valck genomförde studien med programmeringsstöd av Andrzej Dudziuk. Studien visar att förtidspension och därefter tjänstepension är de vanligaste inkomstkällorna i samband med permanent utträde ur arbetskraften i dessa åldrar. Andra undersökningar har visat att förtidspensionering ofta föregås av en period av långtidssjukskrivning.

Nils Holmgren, Lena Lundkvist och Jonas Leander har gjort en samhällsekonomisk analys av en höjd ålder vid utträdet ur arbetskraften. Denna visar att det måste till stora öknings av arbetsutbudet från de äldre för att några större positiva effekter ska uppstå på försörjningskvoten, dvs. antalet yrkesaktiva per pensionär, eller bruttonationalprodukten.

Det är därför viktigt att de som kan och vill fortsätta arbeta i högre åldrar bereds möjlighet att göra det. Marcela Cohen Birman och Kristian Nyberg visar i en analys av det nya pensionssystemet att den som väljer att arbeta fler år eller ökar graden av förvärvsarbete får en högre pension.

Stockholm i december 2001

Edward Palmer
Chef för enheten för forskning och utveckling

Innehåll

Sammanfattning	7
Inledning och bakgrund	11
<i>Uppdraget</i>	<i>11</i>
<i>Bakgrund</i>	<i>11</i>
<i>Rapportens disposition</i>	<i>14</i>
Del 1 De äldres utträdesvägar speglade genom försörjningskällorna	15
Innehåll, syfte och metod	16
<i>Val av databas</i>	<i>17</i>
<i>Inkomster</i>	<i>17</i>
Utträdesvägarnas utveckling under perioden 1983–1999	21
<i>Arbetsinkomst</i>	<i>21</i>
<i>Sjukpenning</i>	<i>23</i>
<i>Förtidspension</i>	<i>26</i>
<i>Tjänstepension</i>	<i>29</i>
<i>Delpension</i>	<i>30</i>
<i>Arbetslöshetsersättning</i>	<i>32</i>
<i>Förtida uttag av ålderspension</i>	<i>34</i>
<i>En jämförelse av olika utträdesvägars omfattning</i>	<i>35</i>
<i>Utträde i åldrarna 55–59 år</i>	<i>36</i>
<i>Utträde i åldrarna 60–64 år</i>	<i>38</i>
Förändringar i utträdesmönster mellan olika födelsekohorter	41
<i>Andel med arbetsinkomst</i>	<i>41</i>
<i>Kvinnor</i>	<i>41</i>
<i>Män</i>	<i>43</i>
<i>Utträdesmönstrets förändringar</i>	<i>45</i>
<i>Kvinnor</i>	<i>45</i>
<i>Män</i>	<i>49</i>

Del 2 Konsekvenser av förändringar i ålder vid utträde ur arbetskraften 54

Hur mäts åldern för utträde ur arbetslivet?.....55

<i>Faktisk pensionsålder</i>	55
<i>Förväntad genomsnittlig utträdesålder</i>	56
<i>Genomsnittlig utträdesålder i olika kohorter</i>	57
<i>Arbetslivslängd i olika yrken</i>	57
<i>Summering</i>	59

Samhällsekonomiska konsekvenser av en höjd ålder vid utträde ur arbetskraften61

<i>Metod</i>	63
<i>De tre första alternativen</i>	64
Alternativ 1– låga förtidspensioneringsrisker.....	64
Alternativ 2 – högt arbetskraftsdeltagande.....	65
Alternativ 3 – en kombination.....	66
Effekter på den genomsnittliga åldern vid utträde ur arbetskraften och försörjningskvoten.....	66
Effekter på BNP och pensionssystemet.....	68
<i>Vad krävs för att höja den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften ytterligare?</i>	70
Alternativ 4–extremt låga förtidspensionsrisker.....	70
Alternativ 5 – extremt högt arbetskraftsdeltagande.....	71
Alternativ 6– en kombination.....	72
Effekter på försörjningskvot, BNP och pensionsutgifter.....	72
Effekter på BNP och på pensionsutgifter av att ytterligare höja genomsnittsåldern vid utträde.....	73
<i>Kan man höja åldern för ålderspension?</i>	74
<i>Slutsats</i>	76

Flexibel pensionsålder.....78

<i>Längre arbetsliv ger högre pension</i>	78
<i>Pensionssystemets flexibilitet</i>	80
<i>Låginkomsttagare vinner mindre på att arbeta längre</i>	84
Låginkomsttagare.....	84
Höginkomsttagare.....	86
<i>Summering</i>	87

Källor.....89

Sammanfattning

Sverige står inför en kraftig ökning av antalet pensionärer i förhållande till antalet yrkesverksamma. Den främsta orsaken till detta är den demografiska situation vi har gemensam med hela västvärlden med en ökande medellivslängd och ett lågt barnafödande. Idag går det 2,1 yrkesaktiva per pensionär. Om utvecklingen fortsätter kommer vi år 2030 att ha endast cirka 1,4 yrkesaktiv per pensionär. Detta kommer att leda till en kraftig brist på arbetskraft. Det ökar också pressen på samhällets resurser och försvårar möjligheten att upprätthålla välfärden i framtiden.

Samtidigt lämnar de äldre arbetskraften i allt större utsträckning. År 1999 fanns endast fyra av tio män och en fjärdedel av kvinnorna i arbetskraften vid 64 års ålder. Denna utveckling tycks bland annat bero på påfrestningar i arbetsmiljön, många arbetsgivares negativa inställning till äldre yrkesverksamma och arbetstagarnas värdering av sin fritid. Sverige har ändå ett högt arbetskraftsdeltagande jämfört med andra europeiska länder. Kvinnorna i Sverige arbetar fler år än kvinnorna i övriga OECD-länder.

Mot denna bakgrund är det viktigt att öka kunskaperna om hur det kan se ut om dagens förutsättningar bibehålls i framtiden. Denna rapport har detta syfte. Rapporten redovisar några studier som initierats på uppdrag av Senior 2005. Uppdraget syftar till att förklara hur välfärd och tillväxt kan påverkas av ett högre arbetskraftsdeltagande bland de äldre och vilken roll det kan spela om flera människor arbetar högre upp i åldrarna i framtiden.

För att titta närmare på hur utträdet ur arbetslivet hittills sett ut använde vi oss av inkomststoppgifter för åren 1983–1999 i den longitudinella databasen Linda. Vi följde de individer som föddes åren 1919–1944 de år under perioden som de var 55–64 år.

Sysselsättningen har minskat mest bland de som är 60 år eller äldre. Som en följd av att arbetskraftsdeltagandet ökade för successivt yngre generationer kvinnor ökade andelen sysselsatta kvinnor dock fram till år 1991. Den ekonomiska nedgången under första hälften av 1990-talet medförde en minskning i sysselsättningen, samtidigt steg arbetslösheten. I åldersgruppen 60–64 år fortsatte arbetslösheten att öka även år 1999, trots att konjunkturen svängit uppåt och arbetslösheten minskade för övriga åldersgrupper. Även efter lågkonjunkturen i början på 1980-talet dröjde arbetslösheten kvar längst i denna åldersgrupp.

De flesta som lämnar arbetslivet i 55–64 års ålder tycks göra det på grund av ohälsa. Vår studie visar att förtidspension under hela perioden var den vanligaste inkomsten som kunde förknippas med utträde. Både förtidspension och sjukpenning är vanligare bland kvinnor än män, skillnaden har också ökat under perioden. Andelen förtidspensionärer ökade till och med år 1993, då de utgjorde cirka en tredjedel av 60–64-åringarna. En förklaring till att andelen sedan minskade kan vara att kraven för att få förtidspension skärptes under 1990-talet. Även andelen som haft sjukpenning minskade under en stor del av 1990-talet, men har stigit efter år 1997. Riksförsäkringsverkets statistik visar att de långvariga sjukskrivningarna ökat kraftigt sedan 1997, särskilt bland kvinnor i åldersgruppen 55–59 år.

Under 1980-talet följdes ökningen av långvariga sjukskrivningar av ett ökat nybeviljande av förtidspensioner. Frågan är om man nu kommer att lyckas minska sambandet mellan långtidssjukskrivning och permanent utträde ur arbetslivet genom ökade satsningar på arbetslivsinriktad rehabilitering. Annars finns en risk att de skärpta kraven för att få förtidspension i stället leder till att antalet långvariga sjukskrivningar fortsätter att öka.

Uträde ur arbetslivet med hjälp av inkomst från tjänstepension är den andra vanligaste utträdesformen. Tjänstepension blev i åldersgruppen 60–64 år allt vanligare under perioden 1983–1999. Andelen ökade bland både kvinnor och män från cirka en femtedel till cirka en fjärdedel. Andelen som har tjänstepension ökar kraftigt med stigande ålder från 60 år och uppåt. Av de kvinnor som föddes 1935 hade drygt 35 procent av 64-åringarna tjänstepension, vilket till och med var fler än antalet förtidspensionärer i samma grupp.

Tjänstepensionerna är ett viktigt komplement till det allmänna pensionssystemet. Inkomsten från tjänstepension kan göra det möjligt och/eller fördelaktigt att sluta arbeta när ersättningen från det offentliga inte är tillräcklig. Hur tjänstepensionerna kommer att konstrueras och användas i framtiden är en viktig fråga för den framtida arbetskrafts- och välfärdsutvecklingen.

Förtida uttag av ålderspension var under hela perioden den minst använda utträdesvägen, troligen beroende på att det är en ekonomiskt ofördelaktig utträdesform som sänker pensionsnivån livsvarigt. Andelen med förtida uttag låg från 1983 och framåt kring 4–5 procent. Från år 1999 steg andelarna något för männen till cirka 7 procent år 1999, för kvinnorna skedde snarare en viss minskning.

Möjligheten att nybeviljas delpension upphörde vid utgången av år 2000. Men under perioden 1983–1999 varierade andelen delpensionärer huvudsakligen med förändringar i försäkringens kompensationsnivåer. År 1992 höjdes

dock nivåerna kraftigt trots att ingen regeländring förekom. Delpensionen kan under lågkonjunktorens sämsta år ha fungerat som en ventil när företagen behövde minska sin arbetskraft. En jämförelse av användandet av förtida uttag och delpension tyder på att de ekonomiska villkoren är av stor betydelse för huruvida man väljer att lämna arbetslivet i förtid.

Beräkningar har gjorts av de samhällsekonomiska konsekvenserna av att människor stannar kvar längre i yrkeslivet. Åtta alternativa scenarier behandlas. Samtliga alternativ bygger på Statistiska Centralbyråns befolkningsprognos och en ekonomisk tillväxt på 2 procent per år. I referensalternativet, med samma antaganden om arbetskraftsdeltagandet som ligger till grund för den senaste långtidsutredning, stiger arbetskraftsdeltagandet, uttryckt som andel av befolkningen med en årsinkomst över 1 inkomstbasbelopp, från 73 procent idag och når en topp på cirka 78 procent år 2015, varefter arbetskraftsandelens planar ut på en något lägre nivå.

Beräkningarna visar att det måste till stora ökning av arbetsutbudet från de äldre för att några större positiva effekter ska uppstå på försörjningskvoten eller bruttonationalprodukten. Om andelen som får förtidspension sänks till den lägsta nivå som varit under 1990-talet och arbetskraftsdeltagandet även för andra grupper höjs till en nivå som endast nåtts tillfälligt under kraftiga högkonjunkturer, så leder det till att den ålder då de yrkesverksamma som är kvar från 50 års ålder lämnar yrkeslivet höjs med cirka ett år mellan år 2000 och 2010. I förhållande till referensalternativet ger detta enbart marginella effekter på bruttonationalprodukten och på försörjningskvoten, som sjunker till cirka 1,4 yrkesaktiva per pensionär. Effekten är så liten eftersom ökningen av arbetskraftsutbudet är så liten i förhållande till det totala antalet ålderspensionärer. Förtidspensionsutgifterna kommer dock att bli cirka 5 procent lägre än i referensalternativet.

Inte ens med ett antagande om att personer som är kvar i arbetskraften vid 64 års ålder arbetar fram till 67 års åldern kombinerat med extremt stora förändringar av förtidspensionsriskerna och arbetskraftsdeltagandet upprätthålls försörjningskvoten på dagens nivå, utan sjunker till cirka 1,7 yrkesaktiva per pensionär år 2030, i stället för referensalternativets 1,4. Bruttonationalprodukten blir däremot cirka 6 procent större än i referensalternativet år 2030. Resultaten av den samhällsekonomiska kalkylen visar att tillväxten gynnas om de äldre väljer att arbeta mer. Huruvida välfärden ökar beror på om värdet av de positiva effekterna av ett ökat arbetsutbud överväger värdet av de negativa effekterna av till exempel minskad fritid och ökad påfrestning i arbetslivet.

För att några positiva effekter på tillväxten ska åstadkommas måste fler utnyttja sin lagstadgade rätt att stanna kvar i anställningen till 67 års ålder.

Fortsatta förbättringar av hälsan talar för att det i framtiden kommer att vara möjligt för fler äldre att arbeta längre än idag. Analysen av det nya pensions-systemet visar att individerna också får en högre pension om de väljer att arbeta fler år eller ökar graden av förvärvsarbete. Möjligheten att ta partiell pension från 61 års ålder och uppåt ger många alternativ till dem som vill arbeta längre men kanske inte på heltid. För individer som under en begränsad period kombinerar partiellt uttag av pension med förvärvsarbete försämras inte pensionen särskilt mycket när dessa helt lämnar arbetskraften.

För att det skall vara möjligt att öka arbetskraftsdeltagandet från 55 års ålder och uppåt krävs troligen flera förändringar. Arbetsklimatet för äldre i arbetslivet behöver förbättras. En sådan förändring skulle även kunna leda till en minskning av antalet yngre förtidspensionärer och långtidssjukskrivna. Att få in dessa på arbetsmarknaden skulle ge ett tillskott till arbetskraften. Om vi vill upprätthålla försörjningskvoten på dagens nivå räcker inte dessa förändringar. En ökad arbetskraftsinvandring kvarstår som lösning på problemet. Man ska då ha i åtanke att detta är ett problem som hela västvärlden står inför, så konkurrensen om välutbildad arbetskraft kommer att bli hård.

Inledning och bakgrund

Uppdraget

Senior 2005 har givit Riksförsäkringsverket ett uppdrag att utreda de samhällsekonomiska konsekvenserna av förändringar i den faktiska pensionsåldern. Senior 2005 är en parlamentariskt sammansatt beredning med uppgiften att skapa förutsättningar för en långsiktig utveckling av äldrepolitiken.

Uppdraget syftar till att förklara hur välfärd och tillväxt hänger samman med hur mycket vi arbetar. Beredningen vill beskriva en framtidsbild där fler äldre än idag är aktiva i yrkeslivet och där individen själv kan påverka när, hur och på vilket sätt yrkeslivet ska övergå till pensionärliv. I uppdraget ingår att beskriva den samhällsekonomiska innebörden av förändringar i faktisk pensionsålder. Hur människor under senare år faktiskt träder ur arbetskraften ska också beskrivas. Detta ska göras för ett antal tidpunkter samt för olika kohorter. Slutligen ska det belysas vad det kan innebära för individer att stanna kvar längre i arbetskraften med hänsyn till pensionsreformen och hur det nya pensionssystemet kan användas för att möjliggöra en successiv nedtrappning av arbetstiden för äldre yrkesarbetande.

Bakgrund

En allt mindre del av den äldre befolkningen stannar kvar i arbetslivet. Nedgången är särskilt stor efter 60-årsåldern. För männen har utvecklingen mot allt tidigare utträde från arbetsmarknaden pågått sedan början av 1970-talet. När den allmänna pensionsåldern år 1976 sänktes från 67 till 65 år hade denna utveckling alltså redan påbörjats. Kvinnornas arbetskraftsdeltagande ökade däremot kraftigt från 1970 fram till början av 1990-talet. Det berodde på att kvinnorna från 1950-talet sökt sig ut på arbetsmarknaden i ökande utsträckning. Denna förändring skedde generationsvis och fick så småningom genomslag även bland äldre kvinnor. Detta ledde, tillsammans med den goda konjunkturen, till att arbetskraftsdeltagandet år 1990 var det högsta någonsin bland befolkningen i åldern 16–64 år. I samband med den kraftiga ekonomiska nedgången under första hälften av 1990-talet så minskade det samlade arbetskraftsdeltagandet för båda könen. Både män och kvinnor i åldrarna 50–59 år klarade sig dock bättre än åldersgruppen 30–54 år. I åldrarna 60–64 år minskade däremot arbetskraftsdeltagandet klart mer än bland de medelålders. En viss uppgång i arbetskraftsdeltagandet har skett de sista åren i och med att konjunkturen vänt uppåt.

Trots den nedgång i de äldres arbetskraftsdeltagande som beskrivits har Sverige ett mycket högt arbetskraftsdeltagande i högre åldrar jämfört med andra europeiska länder. Inom OECD arbetar männen i Japan, Australien, Nya Zeeland, Kanada, USA, Danmark, Norge och Tjeckien längre än i Sverige. Men svenska kvinnor arbetar fler år än kvinnorna i alla andra OECD-länder. Danmark, Norge, Finland, USA och Tjeckien ligger närmast.¹

Tabell 1 **Arbetskraftsdeltagandet i procent av befolkningen i åldern 55–64 år**

	1970	1980	1990	1998
Män				
55–59 år	91,0	87,7	87,8	83,6
60–64 år	80,2	69,0	63,2	54,3
Kvinnor				
55–59 år	50,7	68,8	79,2	78,4
60–64 år	37,1	41,0	53,9	45,2
Båda könen				
55–59 år	70,7	78,1	83,4	81,0
60–64 år	58,1	54,6	58,3	49,7

Källa: Tabell 3.1 i Befolkningsutvecklingen och den framtida välfärden. En rapport på uppdrag av TCO av Hans Olsson och Carl J Nordén, RFV och KI.

Enligt Palme och Svensson² var det drygt en fjärdedel av kvinnorna och en tredjedel av männen i kohorterna födda 1927–1932 som hade ålderspension som huvudinkomstkälla direkt när de lämnade arbetslivet. Ohälsa var den vanligaste utträdesorsaken för kvinnor och den näst vanligaste för männen. Därnäst var tjänstepension den vanligaste huvudinkomstkällan efter utträdet. Det innebär att de flesta som lämnar arbetslivet till att börja med finansierar sitt utträde ur arbetskraften med andra medel än ålderspensionssystemet.

Orsakerna till denna utveckling kan vara flera. Den kan vara ett tecken på den ökade välfärden. Man kan konstatera att en del av den kraftigt ökade produktiviteten i samhället under 1990-talet har använts till ökad fritid, bland annat i

¹ Palmer, E, Exit from the Labor Force for Older Workers: Can the NDC Pension System Help?

² Palme och Svensson tabell 2 s.21.

form av förlängd semester, kortad veckoarbetstid och sänkt pensionsålder. En annan förklaring kan vara att de offentliga trygghetssystemens utveckling gjort det ekonomiskt möjligt att sluta arbeta tidigare. Under framför allt 1970- och 1980-talet ökade möjligheterna att lämna arbetskraften i förtid med hjälp av socialförsäkringen. Under 1990-talet har däremot åtstramningar genomförts. Samtidigt minskade arbetskraftsdeltagandet bland de äldre mer än någonsin till följd av recessionen. De flesta äldre som lämnar arbetskraften gör det genom förtidspensionering. Det talar för att en viktig orsak till att de äldre lämnar arbetskraften är att de inte får eller har möjlighet att vara kvar. När det gäller arbetsmarknadssituationen förs ökade krav på höjd produktivitet, effektivitet och flexibilitet liksom krav på bättre kvalifikationer fram som tänkbara förklaringsfaktorer. Dessutom spelar sannolikt attityderna hos såväl arbetstagare som arbetsgivare en roll.

Två attitydundersökningar Riksförsäkringsverket genomförde år 2000 visar att det finns ett gemensamt ointresse hos många arbetsgivare och yrkesverksamma för att de äldre ska stanna kvar i arbetskraften. Arbetsgivare hade i allmänhet en relativt negativ inställning till äldre yrkesverksamma. Hela 71 procent av arbetsgivarna angav att de sällan eller aldrig nyanställer personer över 50 år.³ Samtidigt önskade fyra av tio yrkesverksamma lämna yrkeslivet före 65 års ålder. Riksförsäkringsverket har i en analys av bakomliggande faktorer kommit fram till att psykosocial arbetsmiljö, individens arbetsförmåga och ekonomiska drivkrafter är viktiga faktorer bakom önskemålet om ett förtida utträde från arbetslivet.⁴ Den viktigaste orsak som de intervjuade själva uppgav till att lämna arbetslivet i förtid var mer tid för fritid/familj, näst vanligast var hälsoskäl, även psykosociala och fysiska arbetsförhållanden uppgavs av många.⁵

En viktig fråga är om de äldre lämnar arbetskraften frivilligt eller av tvång. En annan aspekt är att ett lågt arbetskraftsdeltagande bland de äldre, tillsammans med en ökad medellivslängd och ett lågt barnafödande kommer att leda till att de yrkesaktiva blir allt färre i förhållande till pensionärerna. År 1999 fanns 2,1 yrkesaktiv per ålders- och förtidspensionär. Om den demografiska trenden fortsätter kommer det år 2010 att gå 1,9 yrkesaktiva per pensionär och år 2030 endast 1,4 yrkesaktiv per pensionär.⁶ Denna utveckling förstärks

³ Arbetsgivares attityder till äldre yrkesverksamma, RFV Analyserar 2001:9.

⁴ Vad får oss att arbeta fram till 65? RFV analyserar 2001:4. s.7–9.

⁵ Socialförsäkringsboken 2000, Riksförsäkringsverket s. 73.

⁶ Se avsnittet Samhällsekonomiska konsekvenser av en höjd ålder vid utträde ur arbetskraften.

av att utbildningstiden förlängs alltmer och de unga kommer allt senare in i arbetskraften. Detta kommer att öka pressen på den ekonomiska standarden och försvåra möjligheterna att upprätthålla socialförsäkringar och andra trygghetssystem på dagens nivå. Det är därför viktigt att undersöka varför och på vilket sätt de äldre lämnar arbetskraften, samt vad som krävs för att de äldre ska vilja och kunna arbeta längre.

Rapportens disposition

Rapporten består av två delar. Rapportens första del är en undersökning av de äldres försörjningskällor under perioden 1983–1999. Den omfattar kohorterna födda 1919–1944 i åldrarna 55–64 år och baseras på inkomstuppgifter i Statistiska Centralbyråns longitudinella databas Linda. Efter ett kortfattat metodavsnitt följer en beskrivning av hur utträdet i 55–64 års ålder förändrats under perioden sett ur ett tvärsnittsperspektiv. Därefter följer en longitudinell analys av hur beteendet förändrats mellan kohorterna födda 1919–1944.

Den andra delen behandlar konsekvenser av förändringar i ålder vid utträde ur arbetskraften. Först kommer ett avsnitt som beskriver olika mått som idag används för att ange faktisk pensionsålder. Därefter analyseras de samhälls-ekonomiska effekterna av en höjd pensionsålder. Slutligen beskrivs hur det nya pensionssystemet kan användas för en successiv nedtrappning av arbetstiden och vilka ekonomiska effekter olika alternativ får för individen.

Del 1 De äldres utträdesvägar speglade genom försörjningskällorna

Innehåll, syfte och metod

Syftet med följande studie är att beskriva hur de äldre lämnar arbetskraften utifrån de försörjningskällor individerna har. Undersökningen behandlar perioden 1983–1999 och omfattar kohorterna födda 1919–1944 i åldrarna 55–64 år. Inkomstuppgifterna är hämtade från databasen Linda. Vi har dels tagit fram ögonblicksbilder av inkomstsammansättningen för olika åldersgrupper de olika åren, dels följt hur inkomstutvecklingen förändras för de olika födel-sekohorterna när de åldras. Undersökningen innefattar med andra ord både ett tvärsnittsperspektiv och en longitudinell analys.

Att vi valt att börja vid 55 års ålder beror på att arbetskraftsdeltagandet, som tabellen nedan visar, börjar sjunka kraftigare från den åldern. Kring 60 års ålder intensifieras avtrappningen ur arbetskraften ytterligare. Vid 65 år har de flesta lämnat arbetskraften.

Tabell 2 **Andel i arbetskraften i olika åldrar år 1999**

	<i>50 år</i>	<i>55 år</i>	<i>60 år</i>	<i>64 år</i>	<i>65 år</i>
Kvinnor	85,8	83,9	65,4	25,2	6,0
Män	89,6	87,2	72,1	38,0	7,0

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningarna.

Att vi valt att begränsa studien till perioden 1983–1999 beror på att det finns användbara inkomstuppgifter endast för dessa år.

Det är viktigt att hålla i minnet att konjunktursvängningarna var kraftiga under den studerade perioden. I början av 1980-talet var det lågkonjunktur och år 1983 nådde arbetslösheten en topp. Resten av 1980-talet var en period av konjunkturuppgång, kring 1990 rådde överhettning i ekonomin. Därefter drabbades ekonomin år 1991 av en av de svåraste nedgångarna som landet erfarit sedan 1930-talet. Kring mitten av 1990-talet svängde konjunkturen, men arbetslösheten började inte sjunka förrän år 1998.⁷ Det kan därför vara svårt att skilja trendmässiga förändringar i utträde från arbetsmarknaden från konjunkturberoende förändringar under perioden.

⁷ Statistiska Centralbyrån, Sysselsättning och arbetslöshet 1970–1999.

Val av databas

Studien baseras på inkomstuppgifter i Statistiska Centralbyråns databas Linda.⁸ Linda är en urvalsbaserad longitudinell databas. Databasen är representativ för Sverige och utgörs av cirka 3,5 procent av befolkningen i varje åldersgrupp.

Uppgifterna till Linda hämtas i första hand från den totalräknade inkomst- och förmögenhetsstatistiken, registret över totalbefolkningen, folk- och bostadsräkningen och register hos Riksförsäkringsverket, Arbetsmarknadsstyrelsen med fler.

Man kan sammanfatta fördelarna med att använda Linda så att det ger ett relativt stort och riksrepresentativt urval av individer, olika födelsekohorter kan följas över tiden, det ger en relativt heltäckande bild av individens inkomster och går relativt långt tillbaka i tiden. Antalet personer i födelsekohorterna varierar dels mellan olika kohorter och dels mellan olika år. Antalet personer av ett visst kön i en viss födelsekohort ett visst år varierar mellan knappt 1100 och drygt 2300.

Inkomster

Vi har använt inkomstuppgifterna i den longitudinella databasen Linda till att studera hur man försörjer sig från 55–64 års ålder.

De ersättningsformer som tyder på att man håller på att utträda ur arbetskraften är förtidspension, tjänstepension, delpension och förtida uttag av ålderspension. Vi behandlar även inkomst i form av sjukpenning och arbetslöshetsersättning som en indikation på utträde ur arbetslivet. Det är egentligen tveksamt, eftersom den som är sjuk eller arbetslös fortfarande definieras som ingående i arbetskraften och förhoppningsvis också kommer att återgå i arbete. En studie av Palme och Svensson visar dock att sjukdom och arbetslöshet ofta föregår andra former av permanent utträde.

Genomgående gäller att vi endast presenterar hur stor andel som har inkomster av respektive slag under året. Vi har däremot inte tagit fram några uppgifter om man har inkomster från en eller flera av dessa försörjningskällor. Vi har inte heller uppgifter om inkomsten avser heltid eller partiell tid. Förvärvsar-

⁸ Linda har byggts upp genom ett samarbete mellan Riksförsäkringsverket, Uppsala universitet, Finansdepartementet och Statistiska Centralbyrån.

betet sker i ökande utsträckning på deltid i stigande åldrar. Både förvärvsarbete och olika former av utträden kan kombineras med varandra. Tjänstepension kan förekomma separat eller i samband med förtida uttag av ålderspension, delpension eller förtidspension. Det är också möjligt att vara arbetslös på deltid samtidigt som man har partiell pension i någon form. Dessutom kan man sedan år 1992 kombinera förtidspension och förtida uttag av ålderspension. Det går med andra ord inte att summera de olika utträdesformerna och därmed få ett mått på det totala utträdet.

Överlappningen mellan förvärvsarbete och olika ersättningsformer som tyder på att man håller på att lämna arbetskraften är stor. Om man till exempel betraktar kohorten födda 1935 har 40 procent av kvinnorna arbetsinkomst i 64 års ålder och om man summerar de olika utträdesformerna ser de ut att tillsammans uppgå till 95 procent. Bland männen är andelen med arbetsinkomst 54 procent och summan av de olika utträdesformerna visar 92 procent. Om man summerar alla former av utträden samt andelen som har arbetsinkomst så ökar summan i allmänhet med stigande ålder.

Det går inte att enkelt utläsa orsaken till avgången genom att identifiera vilken typ av inkomst/ersättning den som lämnat arbetskraften försörjer sig på. Vilka kriterier som utgör grund för olika ersättningar varierar mellan olika år. En person med en viss problembild, t.ex. svårigheter att arbeta vidare inom samma yrke på grund av muskuloskeletala problem, kan finnas inom olika delar av socialförsäkringssystemet olika år. Ett problem av detta slag kan ge upphov till sjukskrivning, rehabilitering eller förtidspension och kan tänkas leda till att personen i fråga väljer delpension, förtida uttag av ålderspension eller får gå i förtid med någon form av tjänstepension/avgångsvederlag. Förtidspensionerad kunde man före oktober 1991 bli av rena arbetsmarknads-skäl.

Nedan finns lite närmare information om de inkomstkällor vi använt oss av.

Arbetsinkomsten innehåller både inkomst av anställning och inkomst av näringsverksamhet. År 1991 genomfördes en stor skattereformen. Åren före skattereformen är inkomstuppgifterna hämtade från kontrolluppgifter, men från och med år 1991 från deklaraionsuppgifter. Åren 1991–1999 inkluderas även inkomst av fåmansföretag och inkomst av hobbyverksamhet.

Uppgiften om arbetsinkomst anger om man deklarerat någon arbetsinkomst under året. Det är en större andel som haft arbetsinkomst i en viss ålder ett visst år enligt våra data, än andelen sysselsatta enligt arbetskraftsundersökningarna. De senare anger dock hur stor andel som varit sysselsatta en viss mätvecka. Om man jämför med årsmedeltalen enligt arbetskraftsundersök-

ningarna med våra så resultat så rör det sig om avvikelser på upp till 15 procent i åldrarna 60–64 år. I åldrarna 55–59 år är avvikelserna mindre, upp till 6 procent. Före år 1992/93 är avvikelserna något mindre.

Till sjukpenning räknas även havandeskapspenning och smittbärrpenning. Vi inkluderar i denna studie även arbetsskadeersättning och från och med år 1992, då den infördes, även rehabiliteringsersättning, under detta begrepp. År 1992 infördes en 14 dagars sjuklöneperiod och därmed ingår för de flesta anställda endast sjukskrivningar som inte avslutades inom sjuklöneperioden. Den sjuklönegaranti som utbetalas av försäkringskassan om det blir en tvist med arbetsgivaren om rätt till sjuklön ingår dock. För åren dessförinnan ingår all kort- och långtidssjukfrånvaro.

Till förtidspension räknas även sjukbidrag. En person kan ha hel eller partiell förtidspension/sjukbidrag. Från och med 1992 kan en individ ha både halv förtidspension/sjukbidrag och förtida uttag av halv ålderspension. I dessa fall räknas individen som ålderspensionär om hon/han har minst halv ålderspension, annars räknas man i dessa fall som förtidspensionär.

Tjänstepensioner (kallas även avtalspension) är pensionsförmåner som grundas på pensionsavtal mellan anställda och arbetsgivare.⁹ Vi studerar framför allt tjänstepension i form av kollektivavtal, eftersom det stora flertalet anställda omfattas av sådana. Tjänstepensioner från ITP som gäller för privata tjänstemän, avtalspension SAF – LO (och tidigare STP) som gäller för privatanställda arbetare, statlig och kommunal tjänstepension samt övriga tjänstepensioner ingår. Avtalen omfattar ålderspension, men även delpension, sjukpension, livränta och olika former av efterlevandepension. Kollektivavtalen skiljer sig åt. De har också i flera fall genomgått stora förändringar på senare år.

Vi har även tittat något på tjänstepension som grundas på individuella pensionsavtal. Dessas omfattning är dock mycket liten. Den omfattar pension som betalas ut till före detta anställda eller till deras efterlevande. Vi har uppgifter om utbetalning från individuella pensionsavtal först från och med år 1991.

Sedan juli år 1976 har den allmänna pensionsåldern varit 65 år. Samtidigt infördes en möjlighet att göra förtida uttag av ålderspension från och med 60 års ålder och att uppskjuta uttag till 70 års ålder. År 1998 höjdes den nedre

⁹ Fakta i detta avsnitt hämtade ur Lindgren, Pension 2001 s.60, 110–136.

Åldersgränsen för förtida uttag till 61 år för personer födda 1938 eller senare. Förtida uttag kan tas både i form av hel eller partiell pension. Det är som vi nämnt i samband med förtidspension sedan år 1992 möjligt att samtidigt uppbära halv förtidspension/sjukbidrag och förtida uttag av halv ålderspension.

Delpension infördes för arbetstagare från år 1976 och för egenföretagare först från 1980. Före 1 juli år 1994 kunde man få delpension från 60 års ålder och därefter från 61 års ålder. En förutsättning för att få delpension var under större delen av perioden att man skulle minska sin arbetstid med i genomsnitt minst fem timmar per arbetsvecka och efter minskningen ha deltidsarbete med i genomsnitt minst 17 timmar per arbetsvecka. Från den 1 juli 1994 beviljades dock ersättning för maximalt 10 timmars nedtrappning per vecka. Vid utgången av år 2000 upphör möjligheten att få delpension. Det innebär att födelsekohorten 1939 var den sista som hade möjlighet att få delpension. Redan beviljade förmåner löper dock även efter år 2000 enligt övergångsregler.

Arbetslöshetsersättning kan utgå i form av ersättning från arbetslöshetskassa eller kontant arbetsmarknadsstöd. Det kan även bestå av utbildningsbidrag eller andra ersättningar vid olika arbetsmarknadsåtgärder. Vi vet inte i vilken utsträckning det rör sig om hel eller partiell arbetslöshet. Arbetslöshetsersättning kan finnas i kombination med förtidspension, förtida uttag av ålderspension, tjänstepension eller delpension.

Utträdesvägarnas utveckling under perioden 1983–1999

I det här avsnittet beskriver och analyserar vi hur omfattningen av olika försörjningskällor förändrats under perioden 1983–1999. För att få en överblick över förändringarna över tiden och skillnaderna mellan män och kvinnor tittar vi till att börja med på varje inkomstslag eller utträdesväg för sig. Vi studerar egentligen hur stor andel i åldersgruppen som under respektive år haft inkomst från en viss inkomstkälla. Om det rör sig om helt eller partiellt utträde har vi inga uppgifter om och inte heller hur stor del av året inkomsten gäller. För att få en mer överskådlig bild av förändringarna över tiden har vi delat in individerna i åldersgrupperna 55–59 resp 60–64 år. Kohorterna födda år 1919–1944 omfattas.

Vi tittar först på hur andelen med arbetsinkomst utvecklats under perioden. Hur andelen som haft en arbetsinkomst under året förändras speglar hur sysselsättningen ändras. Därefter studerar vi de inkomstkällor som indikerar utträde ur arbetslivet.

Arbetsinkomst

Andelen med arbetsinkomst under året speglar sysselsättningsläget. Vi har därför valt att även benämna detta andelen sysselsatta.

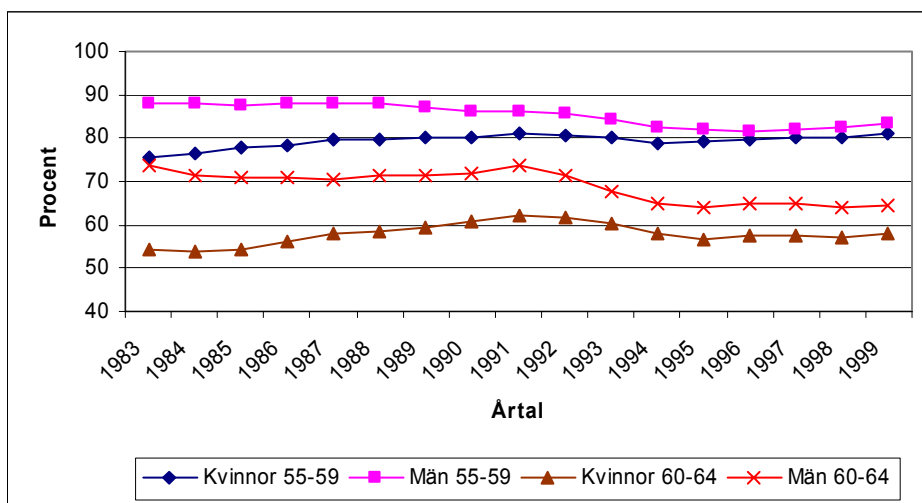
Andelen som haft en arbetsinkomst under året skiljer sig mycket mellan kvinnor och män. Sett över hela perioden har andelen sysselsatta ökat bland kvinnorna, men minskat bland männen. Andelen kvinnor med arbetsinkomst var dock som högst år 1991. Det året var också arbetskraftsdeltagandet i befolkningen det högsta någonsin. Samma år började den djupa recessionen. Under 1990-talet så minskade sysselsättningen bland både kvinnor och män, mest i åldersgruppen 60–64 år. För 55–59-åringarna minskade andelen med arbetsinkomst inte så mycket, vilket överensstämmer med arbetskraftsundersökningarna. Enligt dessa klarade sig 50–59-åringarna bättre än övriga åldersgrupper under den ekonomiska nedgången, såväl arbetskraftsdeltagande som sysselsättningsgrad uppvisade den minsta relativa tillbakagången i denna

åldersgrupp. I åldersgruppen 60–64 år sjönk arbetskraftsdeltagandet däremot mer än bland de medelålders, men mindre än bland de yngsta.¹⁰

Som diagrammet nedan visar har sysselsättningen under perioden minskat kraftigast för män i åldrarna 60–64 år, andelen med arbetsinkomst sjönk från 74 procent år 1983 till 64 procent år 1999. Bland kvinnorna ökade andelen med arbetsinkomst i dessa åldrar i stället från 54 till som högst 62 procent år 1991/1992, men i samband med den ekonomiska nedgången började andelarna minska och hade år 1999 sjunkit till 58 procent.

Bland män i 55–59 års ålder minskade andelen med arbetsinkomst mindre, från 88 till 83 procent under perioden. Minskningen skedde främst under den första hälften av 1990-talet, men andelarna började sjunka redan år 1990, dvs. innan den ekonomiska nedgången tog fart. För kvinnorna ökade andelen med arbetsinkomst från 76 till 81 procent under perioden. Flest sysselsatta fanns dock år 1991.

Diagram 1 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade arbetsinkomst 1983–1999

Anmärkning: Procentandelar lägre än 40 procent har inte tagits med i diagrammet.

¹⁰ Uppgifterna från Statistiska Centralbyråns arbetskraftsundersökningar (AKU) är hämtade från Olsson, Hans s.17–18.

Trots att förvärvsarbete blivit vanligare bland kvinnorna medan det minskat bland männen så har fortfarande en större andel av männen än av kvinnorna arbetsinkomst år 1999, skillnaden har dock minskat.

Statistiska Centralbyråns arbetskraftsundersökningar visar att andelen som arbetar heltid minskar med stigande ålder. Det är inte bara så att andelen sysselsatta överhuvudtaget minskar kraftigare för kvinnorna än för männen med stigande ålder. Kvinnorna arbetar också i betydligt större utsträckning än männen deltid. Då har ändå andelen heltidsarbetande (35+ timmar) av de sysselsatta ökat 49 procent år 1983 till 64 procent år 1999 bland kvinnor i 55–59 års ålder, medan andelen minskat från 94 till 91 procent bland männen i samma åldersgrupp. I åldrarna 60–64 år minskade andelen heltidsarbetande i mitten av perioden, men år 1999 hade för männen nivåerna återgått till i början av perioden, medan de för kvinnornas del var betydligt högre i slutet av perioden än i början. Skillnaderna mellan kvinnor och män har visserligen minskat över åren, men är fortfarande relativt stora. År 1999 arbetade 91 procent av de sysselsatta männen heltid i 55–59 års ålder mot endast 64 procent av kvinnorna. Samma år var andelen heltidsarbetande män 73 procent i 62 års ålder, medan endast 51 procent av de sysselsatta kvinnorna arbetade heltid.

Sjukpenning

Det vi här kallar sjukpenning inkluderar även rehabiliteringspenning och arbetsskadeersättning. Vi har endast uppgifter om individen haft någon inkomst i form av sjukpenning under året och kan därför inte särskilja sjukfrånvaro av olika längd. År 1992 infördes en 14 dagars sjuklöneperiod¹¹ och därmed ingår för de flesta anställda endast sjukskrivningar som varade längre än så. För åren dessförinnan ingick all kort- och långtidssjukfrånvaro. Detta gör våra uppgifter om sjukpenningen, särskilt före år 1992, till en dålig indikator på hur vanligt det är att lämna arbetskraften med hjälp av ersättningar från sjukförsäkringen. Vi har trots detta tagit med utvecklingen av sjukpenningen över tiden här, eftersom Palme och Svensson¹² har visat att det näst vanligaste under första steget i utträdet från arbetsmarknaden för kohorterna födda 1927–1932 var att huvuddelen av inkomsten kom från sjukförsäkringen.

¹¹ Under perioden januari 1997 till och med mars 1998 var sjuklöneperioden 28 dagar.

¹² Palme och Svensson s.21.

Andelen med sjukpenning minskar med stigande ålder. Detta beror på att andelen i arbetskraften minskar med stigande ålder och att man måste vara kvar i arbetskraften för att få sjukpenning. Det förstärks av att det vanligaste sättet att utträda ur arbetskraften är genom förtidspension, vilket innebär att de mest sjukliga träder ur arbetskraften i större omfattning än övriga.

Vi har inte uppgifter om sjukpenningen förrän 1986. Som diagrammet nedan visar ökar andelen med sjukpenning från 1986 till 1989. Denna ökning sammanfaller med att en sjukpenningreform som bland annat innebar att karensdagen togs bort och ersättningsnivåerna höjdes genomfördes i december år 1987. Samtidigt sjönk arbetslösheten till allt lägre nivåer. Mellan åren 1989–1991 var andelen som hade sjukpenning som högst.¹³ Mellan år 1991 och 1992 sjönk andelen med sjukpenning drastiskt. Den största anledningen till detta torde vara¹⁴ att en sjuklöneperiod infördes år 1992, dvs. arbetsgivarna betalar ersättning för de första fjorton dagarna av sjukperioden. Sjukfrånvaron under den perioden kommer då inte längre med i den offentliga statistiken. Dessutom hade man redan i mars 1991 infört kraftigt sänkta kompensationsnivåer i sjukförsäkringen. Ytterligare inskränkningar i sjukförsäkringen infördes de följande åren, bland annat infördes en karensdag från april 1993. Dessutom tillfördes extra medel för arbetslivsinriktad rehabilitering under 1990-talet. Andelen som har sjukpenning fortsatte att minska till och med år 1997. En annan förklaring till detta kan också vara lågkonjunkturen. En hög arbetslöshet tenderar att sänka sjukfrånvaron, dels som en effekt av att man är rädd att förlora arbetet, dels på grund av att personer med dålig hälsa tenderar att slås ut från arbetsmarknaden i högre utsträckning än övriga. Från och med år 1998 stiger andelen som haft sjukpenning under året igen.¹⁵ Samma år förbättrades arbetsmarknadsläget och samtidigt höjdes ersättningsnivåerna i

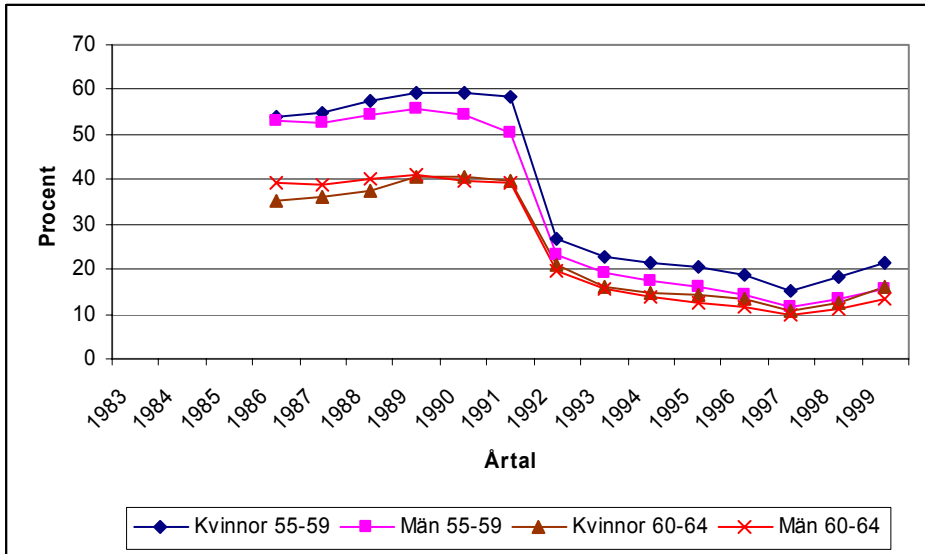
¹³ För män i 55–59 års ålder minskar andelen med sjukpenning dock åren 1990–1991.

¹⁴ Sjuktalet, dvs. antalet för året ersatta sjukdagar per sjukpenningförsäkrad, sjönk drygt 30 procent, efter sjuklöneperiodens införande år 1992. Enligt Statistiska Centralbyråns arbetskraftsundersökningar, där sjukfrånvaron mäts som de sjukfrånvarandes andel av de sysselsatta, minskade däremot sjukfrånvaron mindre med 10 procent mellan åren 1991 och 1992. RFV analyserar 2000:2 s.17–18.

¹⁵ Enligt RFV analyserar 2000:2 s.19 så syns inte förlängningen av sjuklöneperioden från januari 1997 till och med mars 1998 som något brott i sjuktalsserien. Antalet sjukfall som pågått mer än 28 dagar ökade dock redan 1997 och ökningen fortsatte under 1998 och 1999.

sjukförsäkringen från 75 till 80 procent. Den ovan beskrivna utvecklingen stämmer i stora drag med utvecklingen av sjuktalet.¹⁶

Diagram 2 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade sjukpenning 1983–1999

Anm: Till och med år 1991 ingår all korttidssjukfrånvaro, därefter ingår inte sjuk-skrivningar som avslutas inom sjuklöneperioden på 14 dagar, under perioden 1997-01-01—1998-03-31 var sjuklöneperioden 28 dagar.

I den yngre åldersgruppen är det vanligare med sjukpenning bland kvinnorna än bland männen, men bland 60–64-åringarna är det inte så stora skillnader mellan könen. De första åren var det något vanligare bland männen i den åldern, sedan har kvinnorna legat något högre.

Även om vi inte kan skilja ut långtidssjukfrånvaron här så visar statistik från Riksförsäkringsverket att de långvariga sjukskrivningarna utvecklats på ungefär samma sätt som sjuktalet. En kraftig uppgång i slutet av 1980-talet vände till en lika kraftig nedgång under 1990-talets första hälft. Sedan 1997 har den nedåtgående trenden brutits och de långvariga sjukskrivningarna ökar kraftigt. Det gäller särskilt åldersgruppen 55–59 år. Bland kvinnor i 55–59 års

¹⁶ RFV analyserar 2000:2 s.17–18.

ålder ökade de sjukskrivningar som pågått i 30 dagar eller längre med 55 procent mellan december 1995 till december 1998. De långvariga sjukskrivningarna ökar betydligt kraftigare för kvinnorna än för männen. År 1999 låg de långvariga sjukskrivningarna för kvinnornas del på en högre nivå än i slutet av 1980-talet.¹⁷

Förtidspension

Vi använder här begreppet förtidspension, men egentligen avses summan av förtidspension och sjukbidrag. Enligt denna studie har förtidspension under hela perioden 1983–1999 varit den vanligaste utträdesvägen. En förtidspensionering föregås dock sannolikt oftast av en period av sjukskrivning, som då egentligen blir det första steget i utträde från arbetslivet. Enligt Palme och Svensson¹⁸ kom ju också huvuddelen av inkomsten för drygt en fjärdedel av kvinnorna och en femtedel av männen från sjukförsäkringen under det första steget i utträdet från arbetslivet, medan den i mindre än 7 procent av fallen kom från förtidspension.

Andelen med förtidspension steg i stort sett de tio första åren av vår undersökningsperiod. Som högst var andelen förtidspensionärer år 1993.¹⁹ Då utgjorde de cirka en femtedel av 55–59-åringarna och en tredjedel av 60–64-åringarna. Därefter minskade andelarna, sannolikt beroende på att kraven för att få förtidspension skärptes under 1990-talet. Som tidigare nämnts satsades också extra medel på arbetslivsinriktad rehabilitering. Den möjlighet som funnits att få förtidspension på rent arbetsmarknadsmässiga grunder togs bort redan år 1991, dvs. samma år som arbetslösheten började stiga i samband med lågkonjunkturen. Att vändpunkten kom först några år senare kan bero på att socialförsäkringsadministrationen år 1992/1993 satsade kraftfullt för att fatta beslut om eventuell förtidspension för en stor stock långtidssjukskriv-

¹⁷ RFV analyserar 2000:2 s.27–30.

¹⁸ Palme och Svensson s.21.

¹⁹ Bland kvinnor i åldersgruppen i 55–59 års ålder låg dock de höga andelarna kvar på ungefär samma nivå även år 1994.

na.²⁰ Under de följande åren genomfördes flera åtstramningar inom förtidspensionssystemet.²¹ År 1999 hade andelen med förtidspension bland männen återgått till 1983 års nivåer, men bland kvinnorna var andelen fortfarande betydligt högre än då.

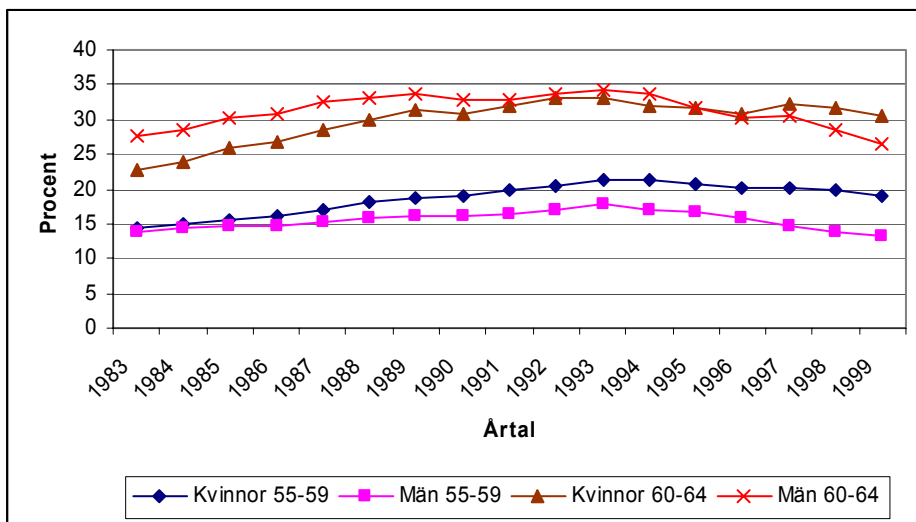
Under 1980-talet hade den trendmässiga ökningen av nybeviljandet av förtidspensioner ett nära samband med den kraftiga ökningen av de långvariga sjukskrivningarna. Detta är naturligt eftersom en förtidspensionering ofta föregås av en långvarig sjukskrivning. Samtidigt som antalet nybeviljade förtidspensioner har minskat under 1990-talet har även antalet långtidssjukskrivningar minskat. Från år 1997 har dock ett trendbrott skett när det gäller sjukskrivningarna. Frågan är om detta med viss eftersläpning ånyo kommer att leda till ökat nybeviljande av förtidspensioner. Eller om man kommer att lyckas minska sambandet mellan långtidssjukskrivning och permanent utträde ur arbetslivet med ökade satsningar på arbetslivsinriktad rehabilitering. Det finns å andra sidan även en risk att de skärpta kraven för att få förtidspension i stället leder till att antalet långvariga sjukskrivningar fortsätter att öka.²²

²⁰ Det skedde en minskning av nybeviljandet av förtidspensioner mellan 1989 och 1991, men denna minskning följdes av en kraftig uppgång 1992 och 1993 som främst berodde på att försäkringskassorna förtidspensionerade ovanligt många långvarigt sjukskrivna. Nybeviljandet sjönk kraftigt under åren 1994 och 1995. Detta kan förklaras av att de riktigt långvariga sjukskrivningarna som kunde bli aktuella för förtidspension hade beviljats under 1992 och 1993, samtidigt som antalet pågående långvariga sjukskrivningar fortsatte att minska.

²¹ År 1992 infördes en fast åldersgräns på 60 år för när de skärpta äldrereglerna kunde användas. De innebar en mildare bedömning vid prövning av rätten till förtidspension för äldre som av medicinska skäl inte längre orkade arbeta. Från och med juli 1993 skärptes kraven på att få hel förtidspension/sjukbidrag så att helt nedsatt arbetsförmåga krävdes. I oktober 1995 specificerades kraven på försäkringskassans utredningar. Försäkringskassan skulle bedöma om en ny utredning av arbetsförmågan skulle göras efter en viss tid. Ytterligare skärpningar med syfte att förtidspension skulle vara enbart medicinskt grundad nedsättning av arbetsförmågan infördes år 1997. Samma år upphörde de så kallade äldrereglerna att gälla. År 1999 mildrades kraven på att få hel förtidspension något, det ska räcka med i det närmaste helt nedsatt arbetsförmåga. Samma år infördes också en ny lag om särskilda insatser i avsikt att ge arbete för personer som får ¾ förtidspension eller sjukbidrag.

²² RFV analyserar 2000:2 s. 40–41, 57–58.

Diagram 3 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade förtidspension 1983–1999

Under den period då förtidspension blev allt vanligare steg andelarna mest bland 60–64-åringarna, men när trenden vände så sjönk andelarna också kraftigast i denna åldersgrupp. När andelarna var som högst under 1990-talet hade 33 procent av kvinnorna och 34 procent av männen i denna åldersgrupp förtidspension, år 1999 hade andelarna sjunkit till 31 respektive 26 procent.

Bland kvinnor i 55–59 års ålder var det redan från år 1984 vanligare med förtidspension bland kvinnorna än bland männen. Men i åldersgruppen 60–64 år var det i början av undersökningsperioden betydligt vanligare med förtidspensionärer bland männen än bland kvinnorna. Det kan ha berott på att en större del av männen i dessa åldrar då hade anknytning till arbetsmarknaden. Men därefter ökade omfattningen mer bland kvinnorna än bland männen och när trenden svängde så var minskningen störst bland männen. Det ledde till att andelen förtidspensionärer i slutet av 1990-talet var betydligt högre bland kvinnorna än bland männen.

Riksförsäkringsverkets statistik visar att de flesta har hel förtidspension. Men samtidigt som andelarna som har förtidspension överhuvudtaget har minskat,

så har andelarna som har partiell pension ökat under 1990-talet.²³ Det är vanligare bland kvinnor än bland män att ha partiell förtidspension. Det är också vanligare bland 55–59-åringar än bland 60–64-åringar. År 1998 hade 31 procent av kvinnor och 24 procent av männen i 55–59 års ålder partiell förtidspension. Samma år hade i åldersgruppen 60–64 år 19 procent av kvinnorna och 17 procent av männen med förtidspension partiella uttag. Bland de som hade partiella uttag var halvt uttag den vanligaste omfattningen. Det gällde även de förtida uttagarna.

Tjänstepension

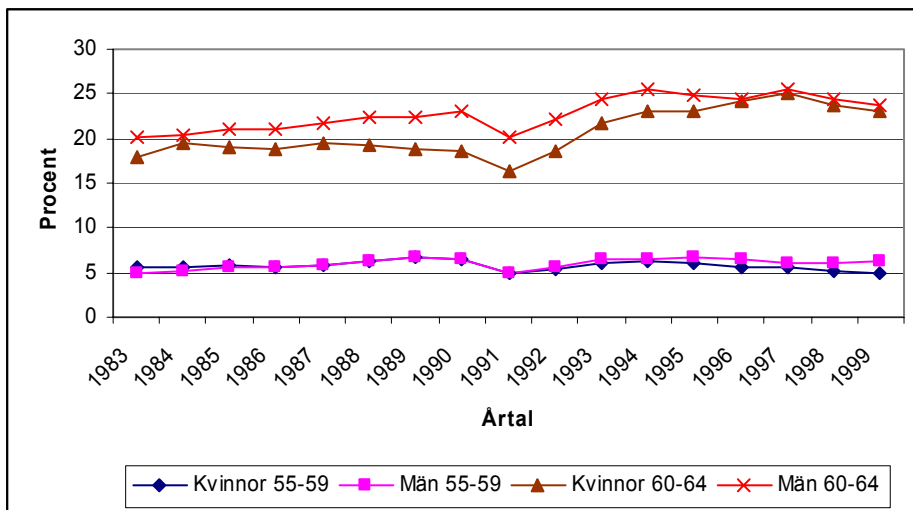
Tjänstepensioner (kallas även avtalspension) är pensionsförmåner som grundas på avtal mellan anställda och arbetsgivare. Vi studerar här framför allt tjänstepension i form av kollektivavtal, eftersom det stora flertalet anställda omfattas av sådana. De största avtalsområdena är ITP som gäller för privata tjänstemän, avtalspension SAF – LO (tidigare STP) för privatanställda arbetare samt statlig och kommunal tjänstepension. Avtalen omfattar ålderspension, men även delpension, sjukpension, livränta och olika former av efterlevandepension. Vi vet därför inte i vilken utsträckning tjänstepensionen endast är ett efterlevandeskydd och inte kopplat till något utträde eller endast är ett komplement till utträde i någon annan form. Enligt Palme och Svenssons²⁴ ovan nämnda studie så var tjänstepension den dominerande inkomstkällan i ungefär 14 procent av fallen i början på utträdet från arbetslivet.

Som diagrammet nedan visar är tjänstepension vanligast i åldersgruppen 60–64 år. I den åldersgruppen är det under hela perioden den näst vanligaste utträdesformen, som också blev allt vanligare under perioden. Andelen med tjänstepension ökade bland både kvinnor och män från cirka en femtedel i början av perioden till cirka en fjärdedel i slutet. Det var något vanligare med tjänstepension bland männen än bland kvinnorna i den här åldersgruppen ända fram till år 1996.

²³ I början av undersökningsperioden kunde man ha hel, 2/3 eller 1/2 förtidspension. År 1993 infördes i stället 3/4 och 1/4 förtidspension. Övergångsregler gav dock de som redan hade beviljats 2/3 pension rätt att behålla denna.

²⁴ Palme och Svensson s.21.

Diagram 4 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade tjänstepension 1983–1999

Det är inte så vanligt med tjänstepension i 55–59 års ålder. Det har inte heller skett så stora förändringar över tiden i den åldersgruppen, andelen rör sig för både kvinnor och män under hela perioden mellan 5–7 procent.

Det finns även tjänstepension som grundas på individuella pensionsavtal. Den omfattar pension som betalas ut till före detta anställda eller till deras efterlevande. Vi har uppgifter om utbetalning från individuella pensionsavtal först från och med år 1991. Dessa har dock en mycket liten omfattning. Det rör sig om högst 1 procent i åldrarna 50–55 år och högst 3 procent i åldrarna 60–64 år.

Delpension

Före 1 juli år 1994 kunde man få delpension från 60 års ålder och därefter från 61 års ålder. En förutsättning för att få delpension var under större delen av perioden att man skulle minska sin arbetstid med i genomsnitt minst fem timmar per arbetsvecka och efter minskningen ha deltidsarbete med i genomsnitt minst 17 timmar per arbetsvecka. Från den 1 juli 1994 beviljades dock ersättning för maximalt 10 timmars nedtrappning per vecka. Vid utgången av år 2000 upphör möjligheten att få delpension.

Utvecklingen av andelen med delpension verkar till stor del följa regeländringarna, men kanske också konjunkturerna. Delpensionsförsäkringen infördes den 1 juli 1976. Statistik från Riksförsäkringsverket visar att antalet delpensionärer under reformens historia var högst år 1980.²⁵ Vår studie visar också att andelen med delpension var relativt hög år 1983, sedan sjönk andelarna till och med år 1986, för att därefter stiga igen. Sänkning i början av perioden beror på att kompensationsgraden i delpensionsförsäkringen hade sänkts från 65 till 50 procent år 1981.²⁶ Men även de förbättrade konjunkturerna kan ha spelat in. De stigande andelarna från år 1987 sammanfaller med att kompensationsgraden det året höjdes till 65 procent. År 1992 steg andelarna relativt kraftigt och fortsatte sedan att ligga högt till och med år 1994. Det året genomfördes inga regeländringar utan det är sannolikt att denna höjning kan sättas i samband med de försämrade konjunkturerna²⁷ eller hoten om försämringar av försäkringen.²⁸ År 1994 är det år under vår undersökningsperiod då andelen med delpension är som högst, därefter minskar andelarna kraftigt för varje år. I juli 1994 genomfördes också flera försämringar i försäkringen. Den nedre åldersgränsen höjdes, ersättning beviljades för maximalt 10 timmars nedtrappning per vecka och kompensationsgraden sänktes åter till 55 procent.

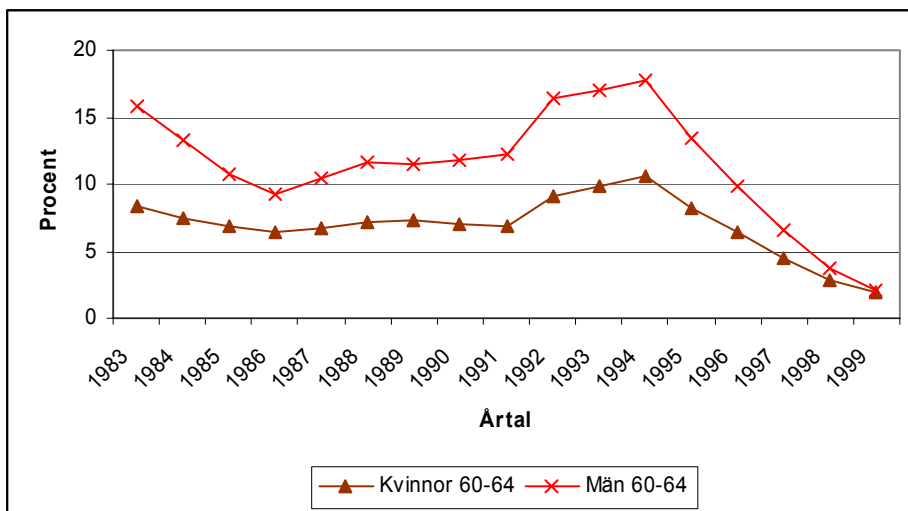
²⁵ Riksförsäkringsverket informerar. Statistikinformation Is-I 1996:2.

²⁶ Med kompensationsgrad menar vi hur stor del av skillnaden mellan den inkomst man hade före övergången till deltidsarbete och den inkomst man kunde antas få när man minskat sin arbetstid som ersättes.

²⁷ Enligt RFV Redovisar 2001:3 s.6 var 8,8 procent av delpensionärerna år 2000 inte med i någon arbetslöshetskassa. Om detta gällde även tidigare skulle delpension för den gruppen kunna ha använts som en finansiering av deltidsarbetslöshet. Gruppen egenföretagare var åren 1992–1995 betydligt fler än tidigare bland delpensionärerna enligt Riksförsäkringsverket informerar. Statistikinformation Is-I 1996:2.

²⁸ Åren 1980 och 1992 var antalet nybeviljade betydligt större än övriga år, enligt Riksförsäkringsverket informerar. Statistikinformation Is-I 1996:2.

Diagram 5 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade delpension 1983–1999

Vid utgången av år 2000 upphörde möjligheten att nybeviljas delpension, men redan år 1999 var det endast 2 procent av såväl kvinnor som män som hade delpension.

Delpension har under hela perioden varit vanligare bland männen än bland kvinnorna. När andelen delpensionärer var som högst år 1994 hade 11 procent av kvinnorna och 18 procent av männen delpension.

Arbetslöshetsersättning

De uppgifter vi har avser om en person haft inkomst i form av arbetslöshetsersättning från A-kassa eller KAS under året. Vi uttrycker oss dock här även i termer av andelen arbetslösa.

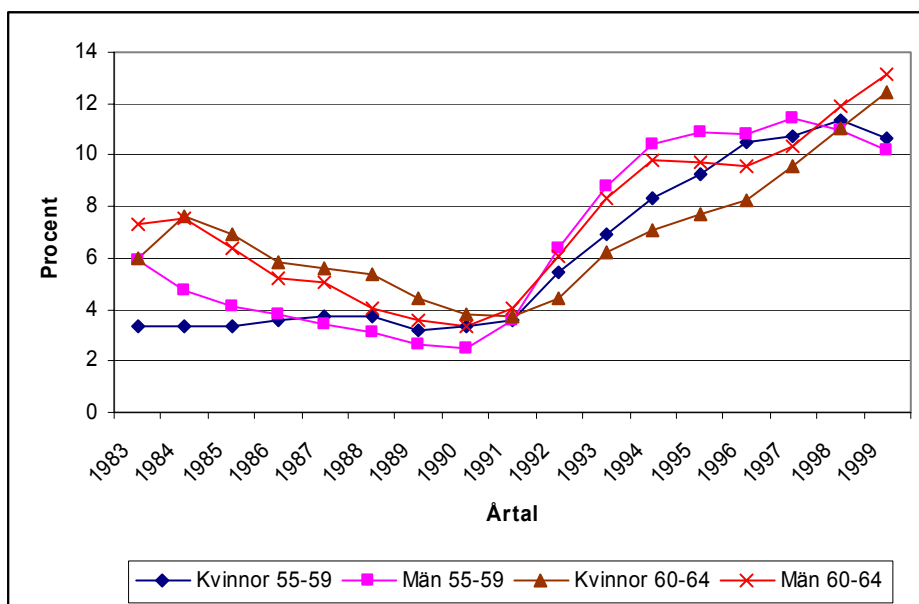
Den som är arbetslös ingår fortfarande i arbetskraften och kommer förhoppningsvis också att återgå i arbete. Vi kan inte utifrån vår studie se hur stor del av arbetslösheten som är temporär eller hur stor del som senare övergår i ett permanent utträde. En studie av Palme och Svensson²⁹ visar att utträdet ur arbetskraften för kohorterna födda 1927–1932 för 8 procent av männen och 6

²⁹ Palme och Svensson s.20–25.

procent av kvinnorna började med arbetslöshet. Av dessa gick sedan knappt hälften direkt vidare till ålderspension, en femtedel gick vidare till förtidspension, därefter kom 14 procent som fick sjukpenning och 13 procent som hade blandade inkomstkällor. För de som i andra steget hade sjukpenning som dominerande inkomstkälla eller hade kombinerade inkomster, så följde i allmänhet antingen förtidspension eller ålderspension som tredje steg.

Gemensamt för män och kvinnor i 60–64 års ålder var att arbetslösheten först steg mellan 1983 och 1984, för att sedan minska. Under perioden 1983–1988 minskade arbetslösheten för männen, men inte för kvinnorna, i 55–59 års ålder. År 1990/1991 var arbetslösheten som lägst. Den låg då på 2–3 procent bland 55–59-åringarna respektive 3–4 procent bland 60–64-åringarna. I samband med den ekonomiska krisen började sedan arbetslösheten stiga. I åldersgruppen 55–59 år minskade andelen arbetslösa något under de sista åren av undersökningsperioden, men andelen med arbetslöshetsersättning låg fortfarande på 11 procent för kvinnorna och 10 procent för männen. Bland 60–64-åringarna har arbetslösheten fortsatt att stiga perioden ut och låg år 1999 på 12 procent för kvinnorna och 13 procent för männen. För båda grupperna var andelen arbetslösa betydligt högre i slutet av perioden än i början.

Diagram 6 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade arbetslöshetsersättning 1983–1999

Som synes fortsätter arbetslösheten att stiga bland de äldsta trots att konjunkturen svängt. Samma fenomen kan man ana efter lågkonjunkturen i början av 1980-talet. När det gällde 60–64-åringarna, men inte 55–59-åringarna, så ökade andelen med arbetslöshetsersättning något mellan år 1983 och 1984. Perioden 1991–1997³⁰ låg arbetslösheten högre bland 55–59-åringarna än bland 60–64-åringarna, men när konjunkturen svängde så sjönk andelen arbetslösa i den yngre gruppen men inte i den äldre.

Om man jämför kvinnor och män i 55–59 års ålder kan man konstatera att andelen med arbetslöshetsersättning en stor del av perioden faktiskt var större för männen. Undantag är åren 1987–1990 och 1998–1999, då männen verkar ha klarat sig något bättre. När det gäller 60–64-åringarna är mönstret ett annat. Kvinnorna hade arbetslöshetsersättning i högre utsträckning än männen åren 1985–1990, men därefter har de haft det i mindre utsträckning. Skillnaden var störst under krisåren. Även andelen med arbetsinkomst minskade kraftigare för männen.

Förtida uttag av ålderspension

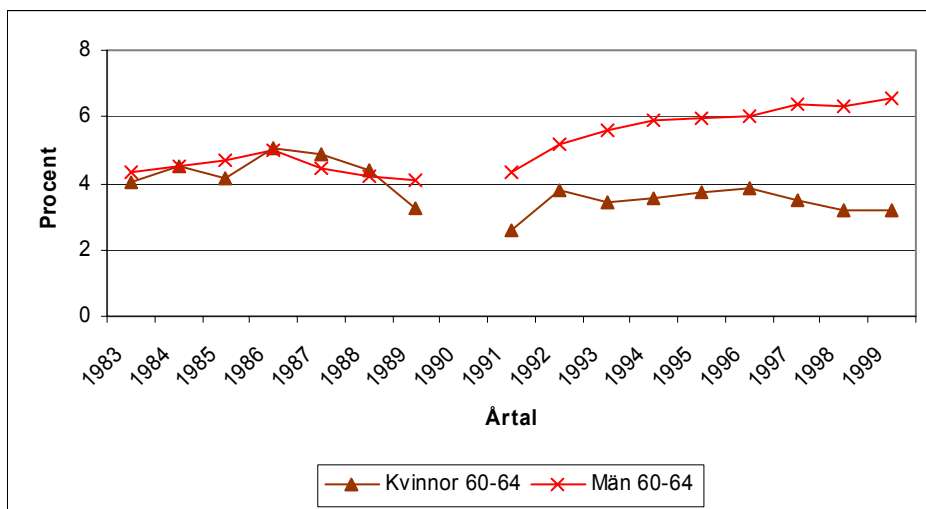
Förtida uttag av ålderspension kan sedan år 1998 göras tidigast från 61 års ålder, dessförinnan från 60 års ålder³¹. Detta har under hela undersökningsperioden varit den minst vanliga utträdesvägen.³² Det beror på att förtida uttag för de flesta är ett ofördelaktigt alternativ eftersom det sänker ålderspensionen livsvarigt. Inga stora förändringar har skett i andelen som har förtida uttag av ålderspension under vår undersökningsperiod. För männen steg andelarna dock något från år 1992 och framåt. Från att tidigare ha legat kring 4–5 procent steg andelen till 7 procent år 1999. För kvinnorna var andelen som hade förtida uttag snarare något lägre under 1990-talet än tidigare.

³⁰ För kvinnorna gällde det perioden 1991–1997, för männen 1992–1997.

³¹ Det var alltså personer födda 1938 eller senare som omfattades av den höjda åldersgränsen. Det sista året förtida uttag fanns kvar för 60-åringar hade cirka 1 procent av kvinnorna och 3 procent av männen i denna ålder det.

³² För männen i 60–64 års ålder var dock andelen med arbetslöshetsersättning åren 1986–1991 lika låg eller ännu något lägre. För kvinnorna var andelen med arbetslöshetsersättning samma period obetydligt högre än andelen med förtida uttag.

Diagram 7 Procent av antalet personer i åldersgruppen som hade förtida uttag av ålderspension 1983–1999

Anmärkning: År 1990 är inte medtaget på grund av fel i datamaterialet.

Riksförsäkringsverkets statistik visar att de flesta tar helt förtida uttag. År 1998 hade 87 procent av kvinnorna och 80 procent av männen helt uttag. Partiellt uttag av förtida uttag av ålderspension var under hela perioden 1983–1998 vanligare bland männen än bland kvinnorna, skillnaden var dock minst i slutet av perioden.

Andelen med partiella förtida uttag har ökat klart bland kvinnorna under vår undersökningsperiod, från 2 procent år 1983 till 13 procent år 1998. Mellan år 1987–1992 skedde dock inga större förändringar. När det gäller männen så ökade andelen partiella förtida uttag kraftigt mellan år 1983–1987 från 17 till 35 procent, men därefter minskade andelen igen till år 1992.

En jämförelse av olika utträdesvägars omfattning

I följande avsnitt kommer vi att jämföra hur vanliga de olika inkomster som tyder på utträde ur arbetslivet är i förhållande till varandra. Här är på sin plats att påminna om att en och samma person kan ha använt sig av flera utträdesvägar parallellt och att utträdet kan vara partiellt.

Sjukpenning tas i denna jämförelse med först från och med år 1992, då för de flesta anställda endast sjukskrivningar längre än 14 dagar tas med i och med

att en 14 dagars sjuklöneperiod infördes. För åren dessförinnan ingår all korttidssjukfrånvaro och eftersom denna påverkar andelen med sjukpenning mycket så blir uppgifterna inte så intressanta i en beskrivning av utträdet ur arbetskraften.

Utträde i åldrarna 55–59 år

I åldersgruppen 55–59 år sker egentligen utträdet från arbetsmarknaden främst i form av förtidspension. Som diagrammen nedan visar ökade andelen förtidspensionärer fram till år 1993/1994, då de utgjorde cirka en femtedel av alla i åldersgruppen. Sannolikt beroende på att kraven för att få förtidspension skärptes under 1990-talet, så minskade andelen förtidspensionärer därefter. Även andelen med sjukpenning minskade från år 1992 till år 1997, men därefter vände trenden. Förändringarna i sjukpenning kan förklaras både med förändringar i sjukförsäkringens generositet och konjunktursvängningar. Vid lågkonjunktur brukar åtminstone den korta sjukfrånvaron minska. Det finns även ett samband mellan långtidssjukskrivningar och förtidspensionering.

Det var först i och med att den ekonomiska krisen slog till år 1991 som det blev allt vanligare med arbetslöshet. Andelen arbetslösa steg från 3 procent av kvinnorna och 2 procent av männen när den var som lägst år 1990 till som högst 11 procent för båda könen i slutet av 1990-talet. År 1998 sjönk andelen med arbetslöshetsersättning något för männen och år 1999 även för kvinnorna.

Diagram 8 Procent av antalet kvinnor i åldersgruppen 55–59 år som hade vissa inkomstslag 1983–1999

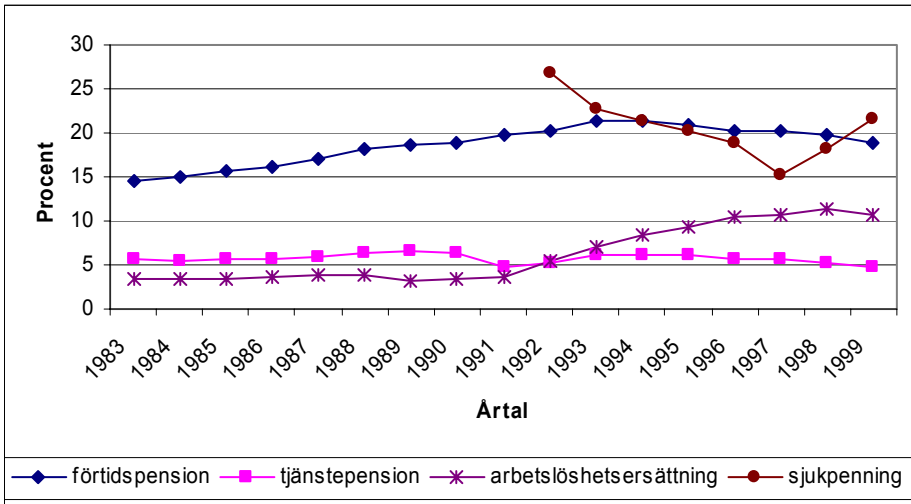
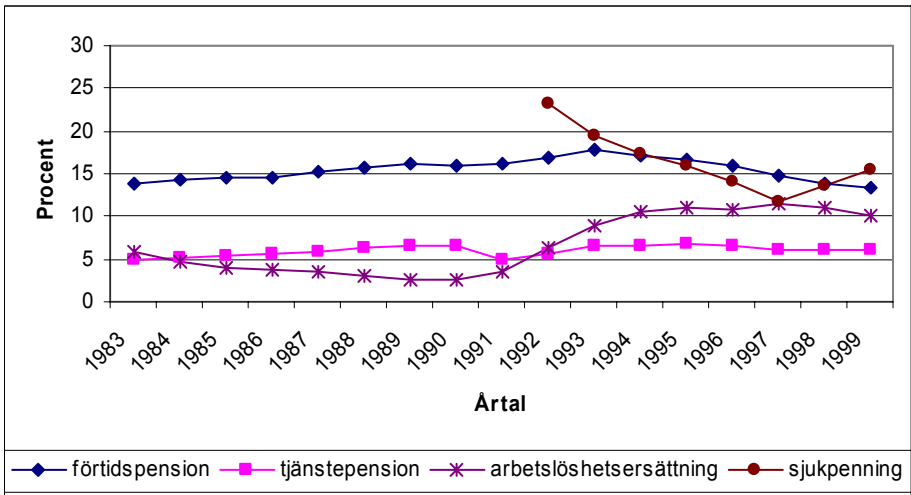

Diagram 9 Procent av antalet män i åldersgruppen 55–59 år som hade vissa inkomstslag 1983–1999

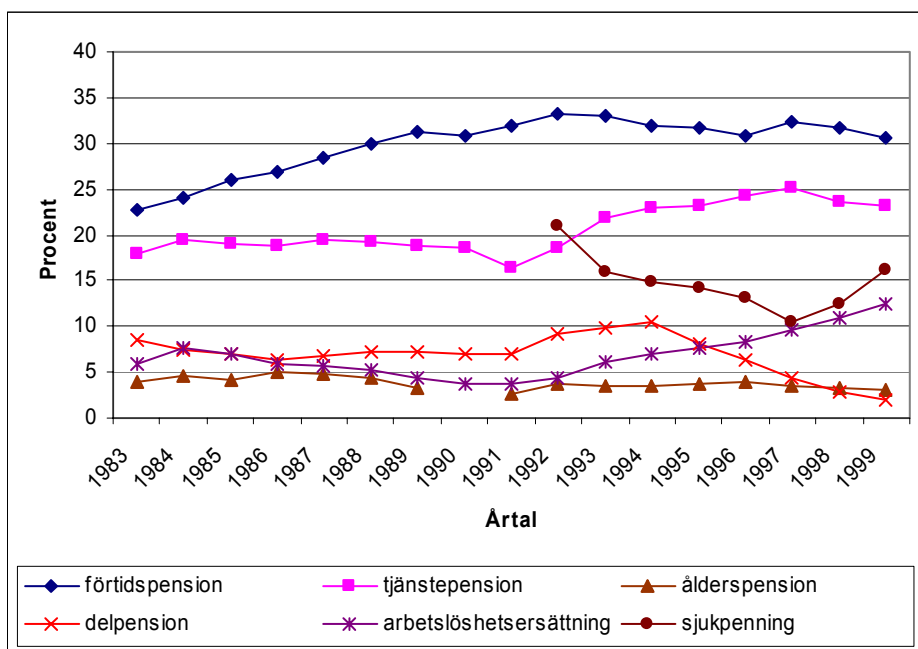

Tjänstepensioner har inte så stor betydelse i åldersgruppen 55–59 år. Det skedde inte heller några större förändringar av andelen som hade tjänstepension under perioden.

Utträde i åldrarna 60–64 år

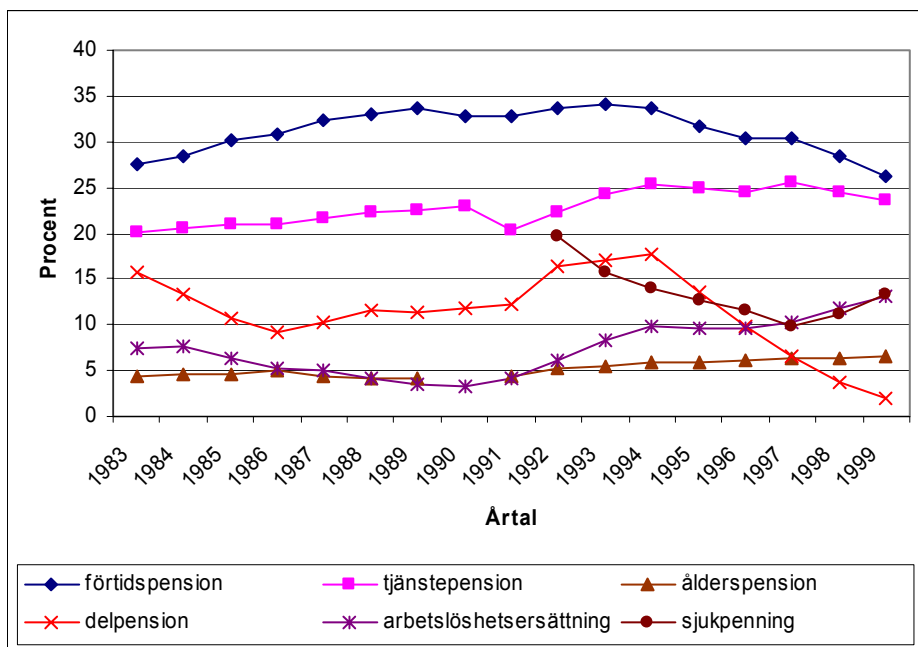
Även i åldersgruppen 60–64 år dominerar förtidspension bland utträdesvägarna ur arbetslivet under hela undersökningsperioden. När andelen förtidspensionärer var som högst omkring år 1993 utgjorde de ungefär en tredjedel av både kvinnor och män. År 1999 hade andelen sjunkit till 28 procent av kvinnorna och 26 procent av männen. Att andelen förtidspensionärer minskat beror sannolikt på att kraven för att erhålla förtidspension skärpts successivt. Andelen som hade sjukpenning sjönk kraftigare än andelen förtidspensionärer. Detta kan bero på såväl försämringar i sjukförsäkringen som konjunkturerna.

Diagram 10 Procent av antalet kvinnor i åldersgruppen 60–64 år som hade vissa inkomstslag 1983–1999

Anmärkning: År 1990 är förtida uttag av ålderspension inte medtaget på grund av fel i datamaterialet.

Diagram 11 Procent av antalet män i åldersgruppen 60–64 år som hade vissa inkomstslag 1983–1999

Anmärkning: År 1990 är förtida uttag av ålderspension inte medtaget på grund av fel i datamaterialet.

Den näst vanligaste inkomsten som kan förknippas med utträde ur arbetslivet i åldersgruppen 60–64 år är tjänstepension. Andelen med tjänstepension har ökat från cirka en femtedel i början av undersökningsperioden till cirka en fjärdedel i slutet.

Utvecklingen av andelen delpensionärer under undersökningsperioden följer oftast regeländringarna. Den kraftiga höjning av nivåerna som skedde från år 1992 kan dock inte förklaras av någon regeländring. Den kan vara påverkad av den ekonomiska krisen eller förväntningar om försämringar i försäkringen.³³ Det var vanligare med delpension bland männen än bland kvinnorna. Högst var andelarna år 1994 med 11 procent av kvinnorna och 18 procent av

³³ Enligt RFV Redovisar 2001:3 s.6 var 8,8 procent av delpensionärerna år 2000 inte med i någon arbetslöshetskassa. Om detta gällde även tidigare skulle delpension för den gruppen kunna ha använts som en finansiering av deltidsarbetslöshet.

männen. Att andelen sjunker drastiskt därefter beror på att flera inskränkningar i försäkringen genomfördes från 1 juli 1994.

Gemensamt för män och kvinnor i åldersgruppen 60–64 år var att arbetslösheten först steg mellan 1983 till 1984, för att sedan minska till 1990/1991. I samband med den ekonomiska krisen började sedan arbetslösheten stiga. Till skillnad från situationen bland 55–59-åringarna så har andelen arbetslösa fortsatt att stiga perioden ut för 60–64-åringarna. År 1999 uppvisar de högsta andelarna arbetslösa under hela perioden med 12 procent för kvinnorna och 13 procent för männen.

Förtida uttag av ålderspension har under i stort sett hela perioden varit den minst vanliga utträdesformen. Det beror sannolikt på att förtida uttag för de flesta är ett ekonomiskt ofördelaktigt alternativ som sänker ålderspensionen livsvarigt. Andelen med förtida uttag har inte förändrats så mycket utan legat kring 3–5 procent, en liten ökning har dock skett för männens del från år 1992 och framåt.

Förändringar i utträdesmönster mellan olika födelsekohorter

Det är svårt att identifiera eventuella långsiktiga beteendeförändringar när det gäller utträdet i vår studie. De förändringar man kan iakttä har ofta ett klart tidsmässigt samband med regeländringar eller konjunktursvängningar. Detta har vi kunnat visa i föregående avsnitt som utgår från ett tvärsnittsperspektiv. För att illustrera hur dessa förändringar sammantaget kan leda till olika utträdesmönster för olika kohorter har vi valt att i följande avsnitt i första hand jämföra kohorterna födda 1928 och 1935. Vi kommer även att ta upp några andra fenomen vi kunnat iakttä med hjälp av kohortstudien.

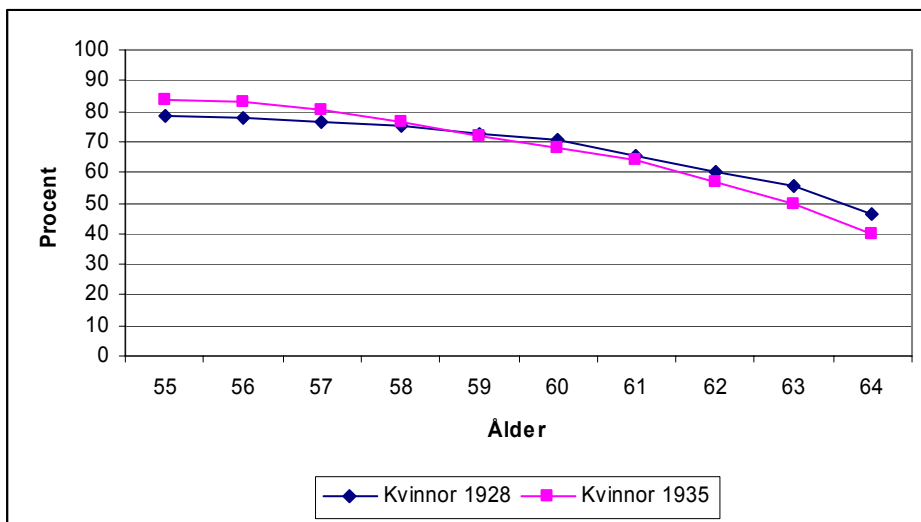
En anledning till att vi i följande avsnitt valt att jämföra utträdesmönstren för just kohorterna födda 1928 och 1935 är att det är den första och sista kohorten vi kan följa över hela åldersintervallet 55–64 år. En fördel med att titta på just dessa kohorter är också att de äldsta i stort sett slapp undan den ekonomiska krisen som började 1991, medan de yngsta hörde till de kohorter som påverkades mest. De som föddes 1928 fyllde 63 år under år 1991. Även som 64-åringar hörde de till de kohorter som hade det högsta arbetsdeltagandet någonsin. De som föddes 1935 blev däremot 56 år under krisens första år. Den generationen var i yrkesaktiv ålder under hela lågkonjunkturen. De fyllde 64 år under år 1999 och arbetslösheten var då högre än någonsin i den åldern. Den yngre födelsekohorten påverkades också av inskränkningarna i delpensionsförsäkringen och de skärpta kraven för att få förtidspension.

Andel med arbetsinkomst

Kvinnor

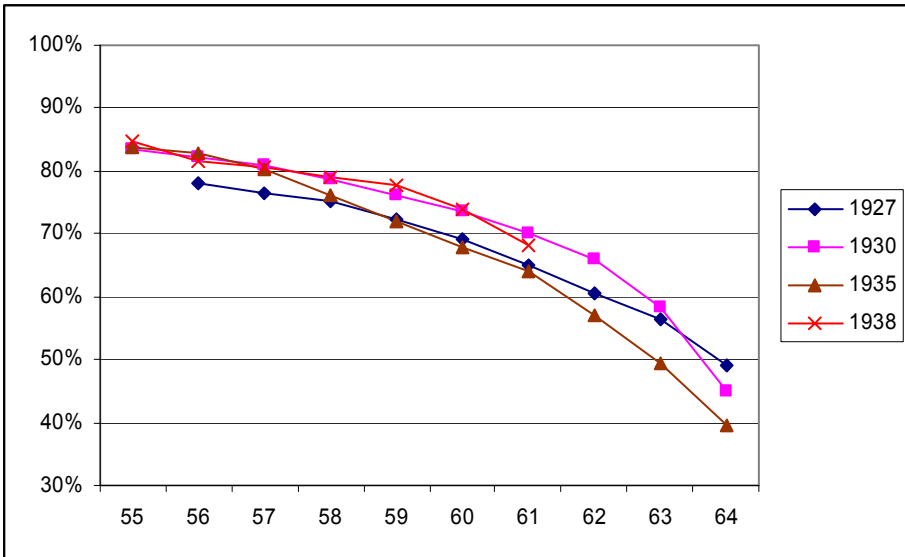
Om man jämför kohorterna födda 1928 och 1935 kan man konstatera att de yngre har något högre andel med arbetsinkomst fram till 58 års ålder. För kvinnorna i 55–57 års ålder kan man överhuvudtaget inte se någon entydig sänkning av andelen med arbetsinkomst i samband med den ekonomiska nedgången. Från 61 års ålder och uppåt var andelen med arbetsinkomst däremot lägre hos den senare födda kohorten, som redan från 58 års ålder påverkades av lågkonjunkturen. Frågan är om dessa låga nivåer kommer att bestå eller om arbetsdeltagandet kommer att stiga igen med de kohorter som aldrig påverkades av 1990-talets ekonomiska kris.

Diagram 12 Procent av antalet kvinnor i olika åldrar som hade arbetsinkomst i kohorterna födda 1928 och 1935

Sysselsättningsintensiteten i befolkningen sjönk redan år 1991, men de kvinnor som föddes 1927 och blev 64 år 1991 hade den högsta andelen (49 procent) med arbetsinkomst i åldern 64 år bland de kohorter vi studerat. Inte heller de kvinnor som föddes 1930 hann påverkas särskilt mycket av den ekonomiska nedgången, de hade faktiskt de högsta andelarna med arbetsinkomst bland våra kohorter som 60–63-åringar, trots att krisen inföll redan när de blev 61 år. Det var kvinnor födda 1935–1936 som drabbades värst av den ekonomiska krisen på så sätt att de var de enda som hade en mindre andel sysselsatta än föregående generationer redan från 58 års ålder och uppåt. Andelen med arbetsinkomst var fortsatt låg för dessa kohorter ända fram till 65 års ålder, trots att konjunkturen svängt de sista åren och sysselsättningen hade ökat för de yngre. Redan kohorten födda 1938 verkar ha återgått till de nivåer som rådde före krisen, men dem kan vi endast följa till 61 år.

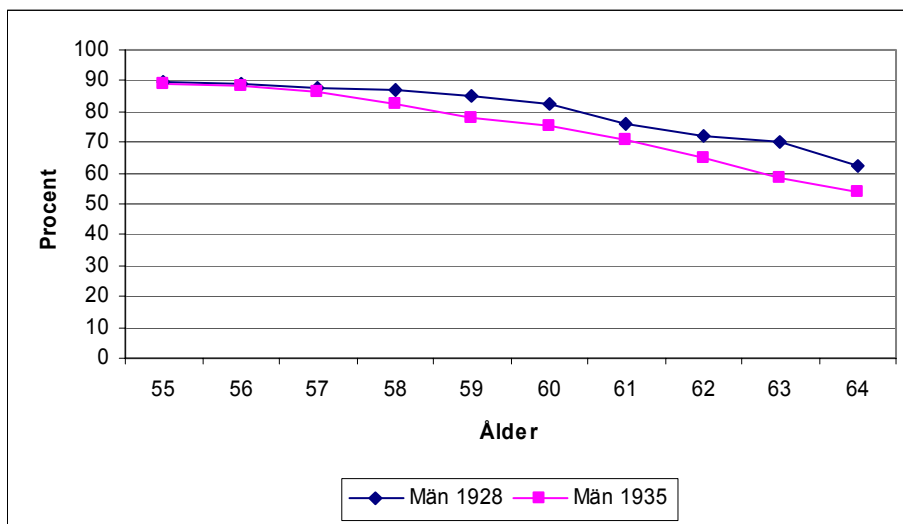
Diagram 13 Procent av antalet kvinnor i olika åldrar, i vissa födelsekohorter, som hade arbetsinkomst

Män

Män födda år 1935 hade genomgående lägre andel med arbetsinkomst än män födda 1928, i 55–57 års ålder var skillnaden dock inte så stor. För de män som föddes 1928 sjönk andelen med arbetsinkomst något jämfört med tidigare födelsekohorter för 64-åringarna år 1992. De män som föddes 1935 påverkades av lågkonjunkturen från år 1993, som 58-åringar, då andelen med arbetsinkomst började sjunka för dem jämfört med föregående kohorter. Redan 1995, då de var 60 år, bröts den nedåtgående trenden, men andelarna fortsatte att ligga lågt. Av männen som var födda år 1928 arbetade 89 procent som 56-åringar, bland de födda 1935 var det 88 procent. Bland 64-åringarna hade andelen sjunkit mycket kraftigare sannolikt till följd av lågkonjunkturen, från 62 procent för de födda 1928 till 54 procent för de födda 1935.

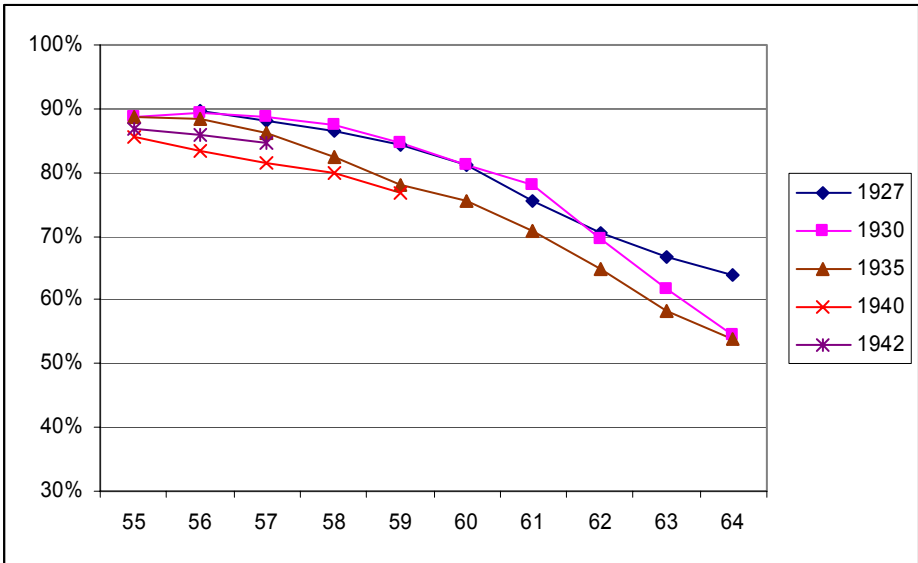
Diagram 14 Procent av antalet män i olika åldrar som hade arbetsinkomst i kohorterna födda 1928 och 1935

Som tidigare konstaterats så sjönk sysselsättningsintensiteten i befolkning år 1991, men från och med 61 års ålder och uppåt kan man se att andelen sysselsatta män år 1991 ligger högre än övriga år.³⁴ För männen liksom för kvinnorna gäller att de födda 1927 hade den högsta andelen med arbetsinkomst, bland de studerade kohorterna, i 64 års ålder år 1991. De födda 1930 hade den högsta andelen med arbetsinkomst i 61 års ålder 1991, men i högre åldrar föll andelarna, till skillnad från för kvinnorna, jämfört med tidigare födda. Det finns inga tydliga tecken på att sysselsättningen ökar för de äldre männen del. De män som föddes 1940 hade ännu lägre andelar med arbetsinkomst än de födda 1935. För dem i 55–57 års ålder, kohorterna 1942–44, kan man eventuellt ana en uppgång de allra senaste åren.

³⁴ Enda undantaget är 64-åringarna som för vilka andelen var högre år 1983.

Diagram 15 Procent av antalet män i olika åldrar, i vissa födelsekohorter, som hade arbetsinkomst

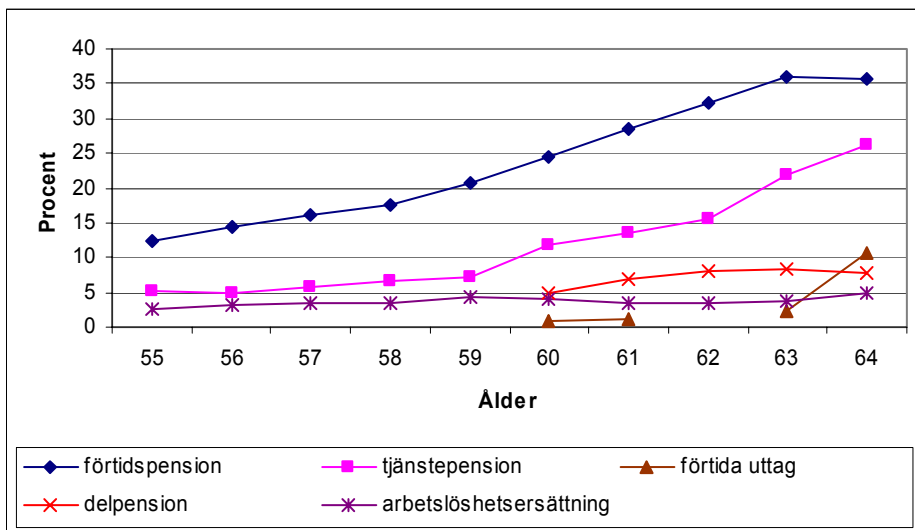

Utträdesmönstrets förändringar

Kvinnor

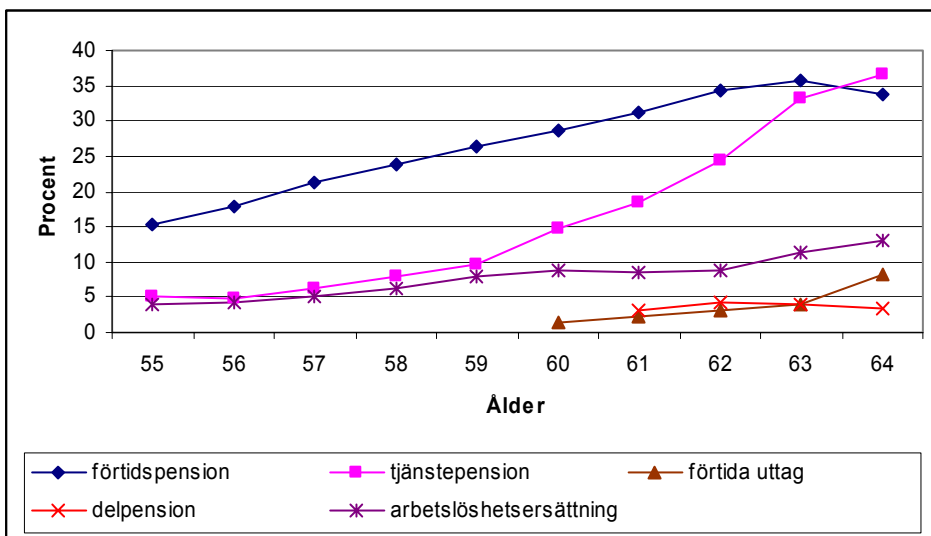
I diagrammen nedan jämför vi omfattningen av de olika utträdesformerna vid olika åldrar för två kohorter, födda år 1928 respektive 1935.

Diagram 16 Procent av antalet kvinnor i olika åldrar med olika inkomstslag i kohorten födda 1928

Anmärkning: Andelen med förtida uttag i 62 års ålder har inte tagits med för kohorten födda 1928 eftersom det finns fel i datamaterialet för år 1990.

Diagram 17 Procent av antalet kvinnor i olika åldrar med olika inkomstslag i kohorten födda 1935

Förtidspension är den vanligaste utträdesformen för båda kohorterna. Om man jämför kohorterna födda 1928 och 1935 kan man konstatera att andelen förtidspensionärer är större i den yngre kohorten, utom i 63–64 års ålder. Det är också så att andelen förtidspensionärer i huvuddrag ökade mellan kohorterna fram till år 1992–1993, därefter avstannade ökningen. Andelarna med förtidspension i 63–64 års ålder var till exempel högst i kohorten födda 1929, åren 1992–1993, medan de i 56–59 års ålder var högst i kohorten födda 1936.

Tjänstepension synes vara den näst vanligaste utträdesformen för båda kohorterna i alla åldrar. I kohorten födda 1935 var det faktiskt något vanligare att ha tjänstepension än förtidspension i 64 års ålder. I åldrarna 55–57 år har ingen förändring skett mellan kohorterna. Från 58 års ålder är andelen högre för kohorten födda år 1935 jämfört med kohorten födda år 1928. Skillnaden mellan kohorterna blir allt större med stigande ålder.

Andelen med tjänstepension steg omkring år 1993 för de kohorter som befann sig i 57 års ålder och uppåt. För 57–59-åringarna bestod ökningen några år för att sedan återgå. Från 60 års ålder och uppåt ökade andelen med tjänstepension i stället ytterligare. Kohorterna födda 1935 och 1936 hade de högsta andelarna med tjänstepension i de flesta åldrarna. Det var samma kohorter som fick sysselsättningen mest sänkt i samband med den ekonomiska nedgången på 1990-talet. Dessutom är andelarna relativt höga för de kohorter som var födda 1923 eller tidigare i åldrarna 63–64 år. Mönstret kan tolkas så att pensionen har ett samband med konjunkturen. Men det är också tänkbart att efterlevandeskyddet i tjänstepensionen kan påverka nivåerna för de äldsta kohorterna.

Bland kvinnor födda år 1928 var delpension den tredje vanligaste utträdesvägen i 60–63 års ålder, bland 64-åringarna var förtida uttag något vanligare. Inskränkningar i delpensionsförsäkringen gjorde att den hade minskat i betydelse för de kvinnor som var födda år 1935. Som högst var andelarna med delpension i generationerna däremellan. År 1992 steg andelen delpensionärer för kohorterna födda 1930–1932 som befann sig i 60–62 års ålder. Andelarna ligger högt även för kohorterna födda 1933–1934. Eftersom inga nya regeländringar införts kan man fråga sig om det var det försämrade konjunkurläget som inverkade eller förväntade försämringar av försäkringen. Hela 10 procent av kvinnor födda 1934 hade i åldrarna 60–63 år valt att ta delpension. I juli 1994 gjordes flera inskränkningar i delpensionsförsäkringen, den nedre åldersgränsen för uttag av delpension höjdes från 60 till 61år, kompensationsgraden sänktes och den nedtrappning som ersattes maximerades till 10 timmar. Detta ledde till en drastisk minskning av andelen delpensionärer till

kohorten kvinnor födda 1935, vid 61 års ålder hade andelen sjunkit till 3 procent. För efterföljande kohorter sjönk andelarna ytterligare.

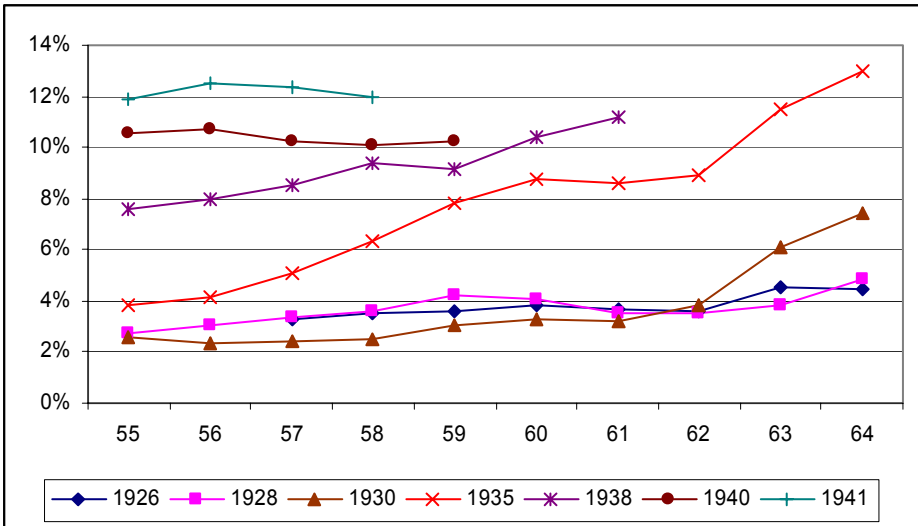
De kvinnor som föddes 1928 hade en lägre andel med arbetslöshetsersättning än kvinnor födda år 1935 inom hela det åldersintervall vi studerat. Bland 55–56-åringarna var skillnaden inte stor, men sedan ökade den kraftigt med stigande ålder. I den yngre kohorten hade arbetslöshet blivit den tredje vanligaste utträdesvägen.

När man jämför hur olika födelsekohorter påverkats av arbetslöshet så gör helt naturligt konjunkturcykeln det tydligaste avtrycket. Åren 1983–1991 låg arbetslösheten vanligen kring 3–4 procent för kvinnorna inom samtliga kohorter i vår studie. I åldrarna 63–64 år hängde dock en högre arbetslöshetsnivå kvar efter lågkonjunkturen i början av 1980-talet. I dessa åldrar förblev arbetslösheten förhöjd ända fram till år 1989. Andelen arbetslösa minskade dock successivt.³⁵ Inom så gott som alla kohorter vi studerat är arbetslösheten högst bland 63- och 64-åringarna, enda undantagen är de kvinnor som blev 64 år 1990–1991.

Den första kohort som fick något förhöjd arbetslöshet jämfört med tidigare kohorter på grund av lågkonjunkturen under första hälften av 1990-talet var de kvinnor som föddes 1928. De påverkades först som 64-åringar. De efterföljande kohorterna drabbades av lågkonjunkturen i allt yngre år. De kvinnor som föddes 1930 hade den lägsta arbetslösheten i åldrarna 56–61 år, men påverkades från år 1992 som 62-åringar av lågkonjunkturen med stigande arbetslöshet som följd. De kvinnor som föddes 1935 var 56 år när lågkonjunkturen började. År 1998, när arbetslösheten sjönk i arbetskraften som helhet, blev denna födelsekohort 63 år och arbetslösheten fortsatte att stiga jämfört med föregående kohort. Dessa kvinnor hade som 55-åringar 4 procent arbetslösa, som 58-åringar 6 procent och som 64-åringar hela 13 procent. Arbetslösheten fortsatte sedan att öka för efterföljande kohorter åtminstone fram till de som föddes år 1941. Bland de senare var andelen arbetslösa i 55–58 års ålder, dvs. åren 1996–1999, så hög som 12 procent.

³⁵ I födelsekohorterna 1920–1921 var andelen arbetslösa i 63–64 års ålder 10–12 procent, i kohorten född 1925 var den 6 procent.

Diagram 18 Procent av antalet kvinnor i olika åldrar, i vissa födelsekohorter, som hade arbetslöshetsersättning

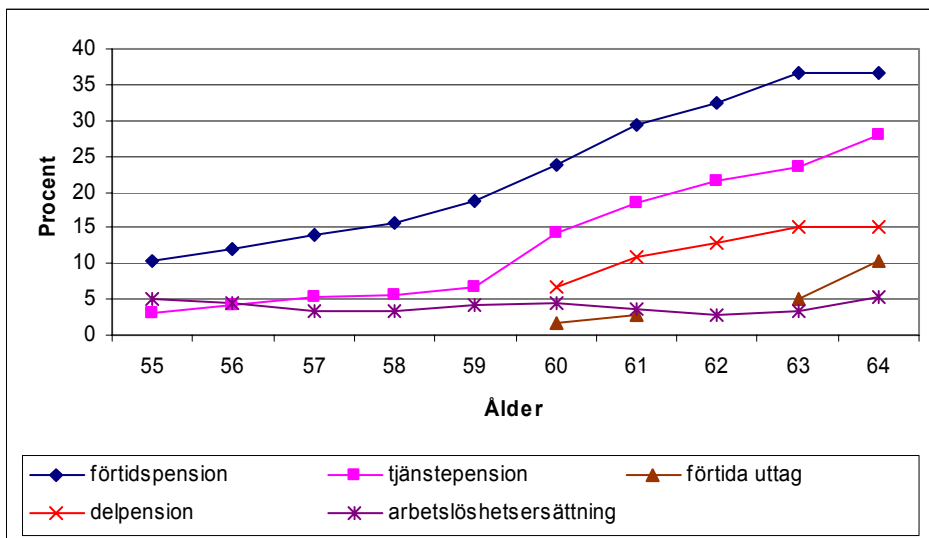

Förtida uttag av ålderspension var den minst vanliga utträdesvägen, utom för 64-åringarna där andelen var något högre. Det har inte skett några större förändringar av andelen med förtida uttag mellan kohorterna födda 1928 och 1935.

Män

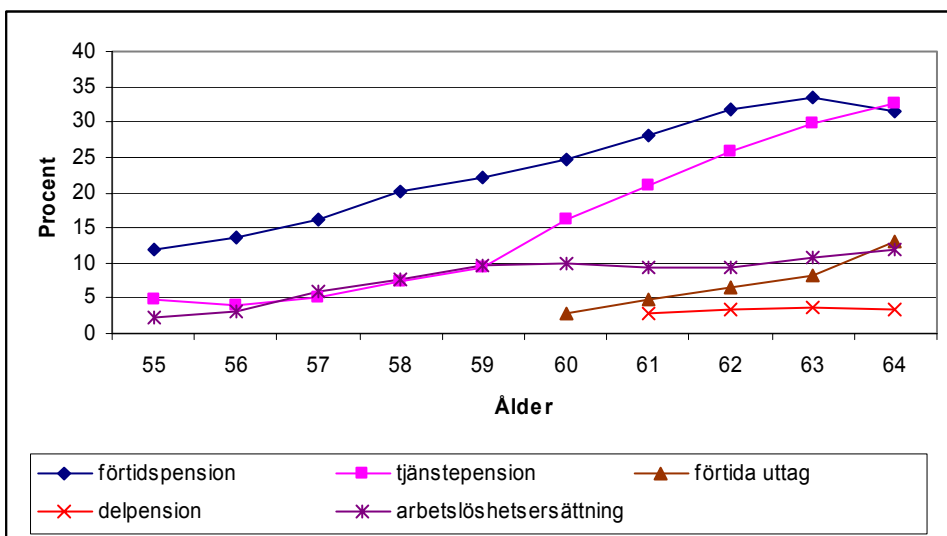
I diagrammen nedan jämför vi omfattningen av de olika utträdesformerna vid olika åldrar för två kohorter, födda år 1928 respektive 1935.

Diagram 19 Procent av antalet män i olika åldrar med olika inkomstslag i kohorter födda 1928

Anmärkning: Andelen med förtida uttag i 62 års ålder har inte tagits med för kohorten födda 1928 eftersom det finns fel i datamaterialet för år 1990.

Diagram 20 Procent av antalet män i olika åldrar med olika inkomstslag i kohorter födda 1935

Förtidspension är den vanligaste utträdesformen för båda kohorterna. Om man jämför kohorterna födda 1928 och 1935 kan man konstatera att andelarna är något större för 55–60-åringarna i den yngre kohorten, men lägre bland 61–64-åringarna. Även för männen ökade andelen förtidspensionärer i huvuddrag till att börja med, det pågick något längre än för kvinnorna. Männen hade de högsta andelarna med förtidspension omkring år 1993–1994. Därefter skedde en klar minskning av andelen förtidspensionärer tillbaka till de nivåer som rådde i början av undersökningsperioden.

För män födda 1928 var tjänstepension den näst vanligaste utträdesformen från 57 års ålder och uppåt, för de födda 1935 först från 60 års ålder. Från 58 år och uppåt är andelen med tjänstepension högre i den yngre kohorten. För båda kohorterna gäller att andelen som har tjänstepension ökar snabbt från 60 års ålder. Det är vanligare med tjänstepension under senare delen av undersökningsperioden än i början, men det är svårt att peka ut speciella år eller kohorter. För den yngre kohorten var det lika vanligt att ha arbetslöshetsersättning i 56–59 års ålder, vilket motsvarar år 1991–94, år med hög arbetslöshet.

Bland män i 60 års ålder och uppåt var delpension den tredje vanligaste utträdesvägen för kohorten födda 1928. Efter inskränkningar i delpensionsförsäkringen hade det blivit den minst vanliga utträdesvägen bland männen födda år 1935. De högsta andelarna med delpension uppträdde i kohorterna 1919–1920, som i vårt material bara finns med som 63–64-åringar 1983–1984.

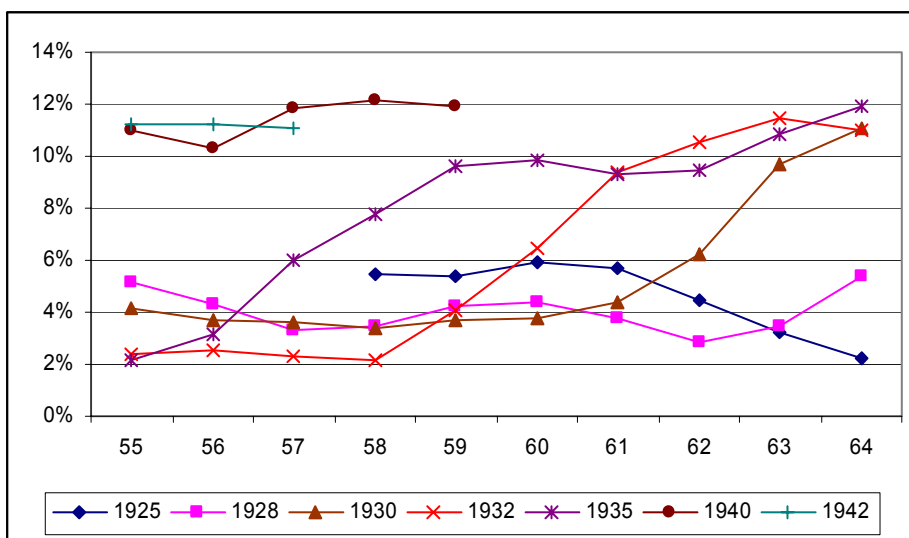
År 1992 steg andelen delpensionärer för de kohorter som befann sig inom det åldersintervall där man kunde få delpension. Det var kohorterna födda 1928–1932 som påverkades. Sedan fortsatte andelarna att ligga högst även för kohorterna födda 1933–1934. Man kan fråga sig om det är det försämrade konjunkturläget som gör att en större andel väljer delpension. En annan tänkbar orsak är förväntade försämringar av försäkringen. Med kohorten födda 1935 skedde en drastisk minskning av andelen delpensionärer. Det berodde på att flera inskränkningar gjorts i delpensionsförsäkringen. Av de män som var födda 1934 hade till exempel 15 procent i åldrarna 60 och 61 år delpension, bland de som var födda 1935 hade andelen sjunkit till 3 procent bland 61-åringarna, medan 60-åringarna inte längre hade rätt till delpension.

De män som var födda 1928 hade högre andel med arbetslöshetsersättning än de födda 1935 som 55–56-åringar. Den äldre kohorten var 55–56 år 1983–1984 och den yngre 1990–1991. I början på 1980-talet var arbetslösheten för-

höjd för arbetskraften som helhet i samband med en lågkonjunktur. I övriga åldrar var arbetslösheten högst bland de födda 1935.

När det gäller andelen arbetslösa så är det framför allt konjunkturförändringarna som avspeglas. Bland männen var arbetslösheten något förhöjd år 1983 i hela åldersgruppen 55–64 år. I åldrarna 59–64 fortsatte den att ligga högre ända fram till omkring 1986. Dock inte lika högt som de första åren. Kring åren 1988–1990 var arbetslösheten som lägst bland männen, den gick då i vissa fall ner till 2 procent bland 55–58 samt 64-åringarna och låg för övriga på 3–4 procent. Fram till och med kohorten födda 1926 sjönk faktiskt andelen arbetslösa de sista åren före allmän pensionsålder. För de första kohorterna kanske beroende på att lågkonjunkturen släppt sitt grepp, för de sista på grund av att högkonjunkturen inföll.

Diagram 21 Procent av antalet män i olika åldrar, i vissa födelsekohorter, som hade arbetslöshetsersättning

Kohorten födda 1925 var den som hade lägst arbetslöshet bland 64-åringarna. Annars är det från år 1992 som arbetslösheten stiger påtagligt och påverkar senare födda kohorter i allt yngre år. Kohorterna födda 1932–1933 hade de lägsta andelarna arbetslösa i åldrarna 55–58 år. För de som föddes 1935 steg arbetslösheten jämfört med tidigare födelsekohorter redan för 57-åringarna år 1992. I slutet av undersökningsperioden fortsatte arbetslösheten att stiga för denna kohort, trots att arbetslösheten sjönk i arbetskraften som helhet. Dessa

män hade som 55-åringar 2 procent arbetslösa, som 58-åringar 8 procent och som 64-åringar 12 procent. Arbetslösheten fortsatte sedan att öka för efterföljande kohorter åtminstone fram till de som föddes år 1939. Bland de senare var andelen arbetslösa i 55–58 års ålder 11–12 procent. Även i de senare födda kohorterna är arbetslösheten hög. För de som är 60 år och äldre har arbetslösheten till och med fortsatt att öka i slutet av vår period och var år 1999 högre än någonsin.

Förtida uttag av ålderspension hör till de minst vanliga utträdesvägarna. För kohorten födda 1935 var förtida uttag dock vanligare än delpension. Andelen med förtida uttag var högre i kohorten födda 1935 än i kohorten födda 1928. Det var en trend bland männen under den perioden, som verkar ha fortsatt, att det blivit något vanligare med förtida uttag.

Del 2 Konsekvenser av förändringar i ålder vid utträde ur arbetskraften

Hur mäts åldern för utträde ur arbetslivet?

Den allmänna pensionsåldern har sedan 1976 varit 65 år. Först när man fyller 65 år har man haft möjlighet att få ut en full ålderspension från folkpension och allmän tilläggspension. Trots detta har de äldre i ökande utsträckning lämnat arbetsmarknaden före 65 års ålder. Hur detta utträde sker har beskrivits i rapportens första del.

Med tanke på att antalet äldre under lång tid framöver kommer att öka alltmer i förhållande till de i förvärvsaktiv ålder blir det viktigt att kunna följa när de äldre faktiskt slutar arbeta. Nedan följer en beskrivning av några sätt att mäta när folk faktiskt träder ur arbetskraften.

Faktisk pensionsålder

På Riksförsäkringsverket har beräkningar gjorts av vilken pensionsåldern blir om hänsyn tas till samtliga som får ålderspension eller förtidspension/sjukbidrag ett visst år.³⁶ Det innebär att man även tar hänsyn till unga förtidspensionärer. En person med halv pension betraktas som till hälften pensionär, till hälften aktiv. Som pensionstidpunkt räknas den månad en individ börjar ta ut allmän pension. Med dessa utgångspunkter var den faktiska pensionsåldern för kvinnor 60,1 år och för män 60,7 år 1999.

Det här sättet att beräkna pensionsåldern kan ge relativt stora variationer i pensionsålder mellan enstaka år på grund av att antalet nybeviljade förtidspensionärer varierar mellan åren. År 1999 var till exempel motsvarande pensionsålder cirka 0,4 år lägre än år 1998.³⁷

Beräkningarna påverkas ganska kraftigt av de förtidspensioneringar som sker redan i unga år. De ger inte en rättvisande bild av vid vilken ålder människor, som haft en normal anknytning till arbetsmarknaden i yngre år, lämnar arbetskraften. Ytterligare en komplikation är att utträdet från arbetskraften långt ifrån alltid sker genom förtids- eller ålderspension. Ungefär en tredjedel av

³⁶ Avsnittet bygger på Faktisk pensionsålder 1999, PM av Hans Karlsson, RFV, daterat 2000-10-11.

³⁷ För att komma ifrån problemet att olika kohorter är olika stora använder man sig av en fiktiv befolkning i form av någon av de livslängdstabeller som publiceras i statistisk årsbok. Om hänsyn inte tas till skillnader i kohortstorlek minskar pensionsåldern 1999 med cirka 1 år.

befolkningen i åldern 60–64 år har förtidspension, endast cirka 5 procent har förtida uttag av ålderspension, men nästan hälften står utanför arbetskraften. De flesta av dessa har avtalspension, några delpension. Andra tänkbara försörjningsmöjligheter är makes eller andra släktingars inkomster, privata besparingar eller socialbidrag.

Förväntad genomsnittlig utträdesålder

För att inte få med de personer som lämnar arbetskraften tidigt, eller aldrig kommer in i arbetslivet, har beräkningar även gjorts för den grupp som fanns i arbetskraften vid 50 års ålder.³⁸ Man har använt sig av SCBs arbetskraftsundersökningar och utgår från uppgifter om hur stor andel av befolkningen i olika åldrar över 50 år som befinner sig i arbetskraften. Det förutsätts att personerna fanns med i arbetskraften vid 50 års ålder. Beräkningarna tar inte med personer som lämnat arbetskraften genom dödsfall. Resultatet kan även beskrivas som den förväntade genomsnittliga utträdesåldern om arbetskraftsdeltagandet i olika åldrar fortsätter att vara lika stort som det undersökta året.

För att befinna sig i arbetskraften räcker det att ha arbetat minst en timme under undersökningsveckan, man kan även vara tillfälligt frånvarande (frånvarande hela veckan) eller arbetslös.³⁹ Det innebär att endast de som står helt utanför arbetskraften antas ha utträtt. Förutom de som har hel ålders- eller förtidspension kan det handla om personer som försörjer sig på egna besparingar, släktingars inkomster eller socialbidrag. Om man har semester, är sjuk, tjänstledig eller arbetslös, så räknas man ändå in i arbetskraften.

Räknad på detta sätt var den förväntade utträdesåldern år 1999 för kvinnor 61,6 år och för män 62,5 år.⁴⁰ Detta mått ger en högre pensionsålder än ovan-

³⁸ Detta avsnitt bygger på Socialförsäkringsboken 2000, Riksförsäkringsverket, s.68–70.

³⁹ Årsmedeltal används. I arbetskraften finns sysselsatta och arbetslösa. Till de sysselsatta räknas personer som under en viss vecka utför minst en timmes arbete, antingen som avlönad arbetstagare, egen företagare eller oavlönad medhjälpare i familjeföretag. Dit räknas även personer som var tillfälligt frånvarande från sådant arbete hela veckan. Orsaken till frånvaron kan vara till exempel sjukdom, semester, tjänstledighet (t.ex. för vård av barn eller studier), värnpliktstjänstgöring eller arbetskonflikt. Som arbetslösa räknas personer som ville och kunde arbeta och även aktivt sökt arbete under veckan.

⁴⁰ Om man i beräkningarna tar med personer som lämnat arbetskraften genom dödsfall blir åldrarna cirka 0,5 år lägre för män och cirka 0,3 år lägre för kvinnor.

stående eftersom man dels bara tar hänsyn till dem som fanns i arbetskraften vid 50 års ålder, dels inte tar hänsyn till de som lämnat arbetskraften på deltid.

Genomsnittlig utträdesålder i olika kohorter

De föregående måtten baseras på tvärsnitt av personer i olika åldrar vid en viss tidpunkt. Man kan säga att de förutsätter att beteendet i olika åldrar kommer att bestå framöver. Vi vet dock att det hittills inte varit så. Utträdesåldern har i själva verket sjunkit hos de senare födda kohorterna. Man har därför även beräknat utträdesåldern för olika kohorter utifrån bearbetningar av SCBs arbetskraftsundersökningar.⁴¹ Även i det här fallet har man på motsvarande sätt endast tagit hänsyn till de som tillhörde arbetskraften vid 50 års ålder.

För födelsekohorten 1935 var genomsnittsåldern vid utträdet, för de som vid 50 års ålder befann sig i arbetskraften, för kvinnor 61,7 år och för män 62,1 år. Denna kohort fyllde 65 år under år 2000. Den osäkerhet som råder om arbetskraftsdeltagandet i högre ålder antas inte på något avgörande sätt påverka beräkningsresultatet. Resultaten kommer nära beräkningen av förväntad genomsnittlig utträdesålder år 1999.

För männen har utträdesåldern sjunkit successivt för kohorterna som föddes 1915 och framåt till 1935. Jämfört med kohorten födda 1915 har den genomsnittliga utträdesåldern sjunkit med nästan två år. För kvinnor steg den förväntade utträdesåldern mellan kohorterna födda 1915 och 1920, för senare kohorter har den sjunkit successivt. Utträdesåldern för de kvinnor som föddes 1935 var dock något lägre än i kohorten födda 1915.

Arbetslivslängd i olika yrken

Statistiska Centralbyrån (SCB) har beräknat arbetslivslängden i olika yrken, eller omvänt antalet förlorade år genom dödsfall eller ohälsa före 65 års ålder.⁴² Att mäta arbetslivslängd i olika yrken är inte detsamma som att mäta faktisk pensionsålder, men det är ett relaterat mått. Det är ett indirekt mått på bland annat hur yrkesförhållanden skapar ohälsa och risker i arbetet som på-

⁴¹ Detta avsnitt bygger på Socialförsäkringsboken 2000, Riksförsäkringsverket, s.68–70.

⁴² Metodbeskrivningen är hämtad ur ett PM skrivet av Gun Alm Stenflo på SCB.

verkar när människor lämnar arbetskraften. Beräkningarna tar hänsyn till utträde genom dödsfall, förtidspensionering, långtidssjukskrivning som föregår förtidspensionering samt avtalspension och förtida uttag av ålderspension.⁴³ Man använder sig av arbetsmarknadsstatistiken för att identifiera utflöden ur arbetslivet och härleder därifrån förväntad återstående tid i arbetslivet.⁴⁴ Här kommer vi inte att gå närmare in på skillnaderna mellan olika yrken, utan titta på vilka resultat dessa beräkningar ger när det gäller arbetslivslängd för samtliga.

För att beräkna den genomsnittliga arbetslivslängden under perioden 1990–1996 använde sig SCB av de individer som fanns i Folk- och bostadsräkningen 1990 och var födda 1926–1960, dvs. var i åldrarna 30 till 64 år den 31 december 1990. Personerna följdes i SCBs longitudinella databas LOUISE under perioden 1990–1996. Personerna tas tidigast med från det år de fyllde 36 år. De följs sedan under undersökningsperioden dock längst till det år de fyllde 65 år eller tills de dött, utvandrat eller bedömts som ”förtidspensionerade”. Att man börjar först vid 36 års ålder beror på att man inte vill ha med de personer som aldrig träder in i arbetskraften. Som avgångsår ur arbetskraften räknas året innan det år personen definieras som ”förtidspensionär”. De beräknade riskerna att ”förtidspensioneras” eller med andra ord utträda i förtid, är medelriskerna över perioden 1991–1995.⁴⁵

Personernas inkomster utgjorde grunden till bedömningen av om de ”förtidspensionerats” eller inte. För att definieras som ”förtidspensionär” ska man ha haft högst 6 000 kr per år som inkomst av förvärvskälla, arbetslöshetsersättning eller föräldraersättning samt 1. haft förtidspension/sjukbidrag eller 2. till övervägande del av totalinkomst haft inkomst av övrig pension eller 3. till övervägande del av totalinkomst haft inkomst som härrör från

⁴³ SCB har gjort dessa beräkningar åt tidskriften arbetsmiljötidningen *Du & Jobbet*. De har även gjort en liknande studie åt Anders Wikman på Arbetslivsinstitutet i samband med ett projekt om arbetsliv och hälsa. Där tog man endast hänsyn till utträde till följd av dödsfall, förtidspensionering eller långtidssjukskrivning som föregår förtidspensionering.

⁴⁴ Metoden överensstämmer i princip med den som används i befolkningsstatistiken för att räkna den genomsnittliga återstående medellivslängden från en viss ålder. Man tillämpar metoden på arbetsmarknadsstatistiken och skapar arbetslivslängdstabeller. En fördel med metoden är att den inte är beroende av befolkningens ålderssammansättning vid observationstillfället.

⁴⁵ Enligt SCBs PM underskattas de utträdande av ohälsoskäl av två orsaker. Man missar de som är heltidssjukskrivna i slutet av perioden och en del avgångar som egentligen beror på sjukdom sker via avgångsvederlag.

sjukdom/arbetskada året eller åren före alternativ 1 och 2 ovan. Kravet på en förvärvsinkomst eller motsvarande på högst 6000 kr per år gör att det endast är de som har hel pension, sjukpenning eller motsvarande man tar hänsyn till. Kravet på att inkomsten till övervägande del ska utgöras av pension eller ersättning för sjukdom/arbetskada gör att personer som utträtt ur arbetskraften, men försörjer sig med andra medel inte kommer med. Inkomstuppgifterna är hämtade från databasen LOUISE. Yrkesuppgifterna hämtades från Folk- och bostadsräkningen. Som avgångsår räknas året före det år då personen definieras som förtidspensionär.

Resultatet av dessa beräkningar är att genomsnittssvensken under den studerade perioden arbetade till 60,5 år.⁴⁶ I arbetaryrken är yrkeslivslängden kortare än bland tjänstemän, längst är den bland akademiker. Genomsnittsmedlemmen i LO arbetar till 59,5 år, i TCO till 61,6 år i SACO till 62,1 år. Då har ingen hänsyn tagits till vid vilken ålder man börjar arbeta. Sannolikt börjar genomsnittsmedlemmen inom LO att arbeta tidigare än SACO-medlemmarna. Kvinnorna arbetade mellan 0,5 till 2 år kortare tid än männen i det totala arbetaryrken som studerats, skillnaden är mindre bland tjänstemän och akademiker. Wikman har jämfört antalet förlorade år inom olika yrken och kommit fram till att det som tydligast slår igenom i resultaten är de risker som kommer av tunga slitsamma arbetsuppgifter inom typiska arbetaryrken. Tendensen är tydligast för kvinnor. För dem ligger det genomsnittliga antalet förlorade år fem gånger så högt för de mest utsatta arbetaryrkena jämfört med de minst utsatta tjänstemanna-/serviceyrkena. För män har de mest utsatta yrkena drygt fyra gånger fler förlorade år än de minst utsatta.⁴⁷

Summering

Med tanke på att antalet äldre under en lång tid framöver kommer att öka alltmer i förhållande till de i förvärvsaktiv ålder blir det viktigt att kunna följa när de äldre faktiskt slutar arbeta. Det är då viktigt att ta ställning till vad man egentligen vill mäta. Vi anser att det vore lämpligt att ta fram väl förankrade mått på faktisk pensionsålder respektive genomsnittlig utträdesålder från arbetslivet som kan följas upp kontinuerligt.

⁴⁶ Resultaten av beräkningarna är hämtade ur artikeln ”Så länge jobbar vi!”, i arbetsmiljötidningen *Du & Jobbet* nr 2 år 2000.

⁴⁷ Denna jämförelse är gjord för yrkesgrupper indelade efter en tvåsiffrig yrkesklassificering. Om man tittar på yrken på en mer detaljerad nivå ökar skillnaderna mellan de mest och minst drabbade. Wikman s.84–86.

En fråga man måste ta ställning till är vilka typer av utträden man önskar ta i beaktande vid sin analys. Det kan finnas behov av olika mått för olika syften. Det kan dels vara av intresse att följa hur det offentliga pensionssystemet utnyttjas och då endast ta hänsyn till avgångar genom ålderspension. Ett sådant mått skulle skilja sig från det ovan redovisade sättet att mäta faktisk pensionsålder, eftersom det även tar hänsyn till förtidspensioneringar. Förtidspensionen kommer dock från och med 1 januari 2003 inte längre att vara en del av den allmänna pensioneringen utan kommer i stället att tillhöra sjukförsäkringssystemet.⁴⁸ Det kan även vara av intresse att mäta den faktiska åldern för utträde ur arbetslivet. För att man ska nå fram till en mätbar definition av utträdet krävs ytterligare utredning. En första fråga är vilka utträdesvägar man önskar respektive kan ta hänsyn till. Vanliga utträdesvägar är förtidspension och tjänstepension, men också långtidssjukskrivning och arbetslöshet. Dessutom kan det förekomma att personer lämnar arbetslivet och försörjer sig på egna besparingar, släktingars inkomster eller socialbidrag. Några andra frågeställningar är från vilken ålder man ska ta hänsyn till utträden och hur man vill behandla partiella utträden. Det ovan redovisade måttet på förväntat genomsnittligt utträde ur arbetskraften tar hänsyn till alla utträdesvägar, utom arbetslöshet. Det tar däremot inte hänsyn till partiella utträden. Om det är antalet i arbete i förhållande till antalet som behöver försörjas som står i fokus, så vore det bästa att använda ett mått där man försöker beräkna yrkeslivslängden. Det har då inte bara betydelse när man utträder ur arbetskraften, utan även när man inträder.

⁴⁸ Sjukersättning och aktivitetsersättning i stället för förtidspension. Regeringens proposition 2000/2001:96.

Samhällsekonomiska konsekvenser av en höjd ålder vid utträde ur arbetskraften

Som en följd av den generationsväxling som pågår i Sverige kommer allt färre förvärvsaktiva vara tvungna att försörja allt fler äldre. Förutom det faktum att färre barn föds och ungdomskullarna krymper samtidigt som de äldre ökar i antal så lämnar flera äldre yrkesverksamma arbetslivet i förtid. Det nya pensionssystemet ger individen större möjlighet att kombinera uttag av pension med förvärvsarbete. Beräkningar visar att längre arbetsliv och ökad grad av förvärvsarbete i de flesta fall ger högre pension.⁴⁹ Samtidigt har det visats i undersökningar att arbetsgivarnas attityder till de äldre på arbetsmarknaden är relativt negativa.⁵⁰ Fler äldre som kan och vill arbeta kvar längre borde få möjlighet att kunna göra det.

Ett sätt att mäta försörjningsbördan är att se på antalet yrkesaktiva i förhållande till antalet pensionärer. I tabellen nedan visas antalet ålderspensionärer, (både ålderspensionärer i Sverige och ålderspensionärer som bor utomlands och har pension från det svenska pensionssystemet), antalet yrkesarbetande med en inkomst över ett inkomstbasbelopp och antalet förtidspensionärer. Dessa siffror är från det alternativ som nedan kallas referensalternativet. Detta överensstämmer med huvudalternativet i rapporten ”Automatisk balansering av pensionssystemet”.⁵¹ Detta innebär bland annat att befolkningsutvecklingen bygger på SCB:s huvudscenario⁵² och att den ekonomiska tillväxten är 2 procent per år.

I referensalternativet är antalet yrkesverksamma och antalet förtidspensionärer i stort sett konstanta under perioden. Det är antalet ålderspensionärer som ökar, med mer än 65 procent, eller drygt en miljon personer, mellan år 2000 och 2030.

⁴⁹ Se Flexibel pensionsålder RFV analyserar 2001:7.

⁵⁰ Se Arbetsgivarnas attityder till äldre yrkesverksamma RFV Analyserar 2001:9.

⁵¹ RFV Analyserar 2000:1.

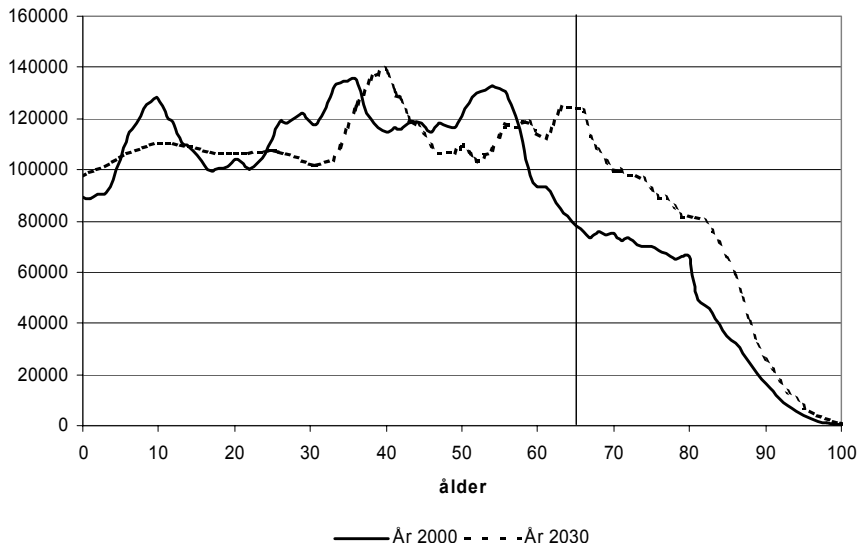
⁵² SCB: Sveriges framtida befolkning: Befolkningsframskrivning för åren 2000–2050.

Tabell 3 Antalet yrkesaktiva i förhållande till antalet pensionärer enligt referensalternativet

	2000	2010	2020	2030
Ålderspensionärer 65+	1 593 000	1 895 000	2 359 000	2 640 000
Inkomsttagare 20–64 år	4 344 000	4 492 000	4 449 000	4 337 000
Yrkesaktiva/ålderspensionärer	2.7	2.4	1.9	1.6
Förtidspensionärer	447 000	472 000	446 000	445 000
Yrkesaktiva/(ålders + förtids- pensionär)	2.1	1.9	1.6	1.4

I diagrammet nedan visas befolkningen i Sverige år 2000 och SCB:s befolkningsprognos för år 2030. Här syns tydligt den ändrade befolkningsstruktur som prognosticeras under denna period. Fram till år 2030 så kommer befolkningen i åldrarna 20–64 år att minska med 100 000 samtidigt som befolkningen över 65 år kommer att öka med över 700 000.

Diagram 22 SCB:s befolkningsprognos åren 2000 och 2030

I diagrammet ovan är bara personer boende i Sverige med. Förutom dessa så finns det år 2030 nästan 400 000 pensionärer boende utomlands med pension från det svenska systemet enligt denna kalkyl. Dessa personer har i genom-

snitt en lägre pension (från det svenska systemet) än personer boende i Sverige. Antalet yrkesaktiva i förhållandet till totala antalet pensionärer i tabellen ovan är 1,4 för år 2030 och blir 1,6 om man bara räknar med ålderspensionärer boende i Sverige.

Detta avsnitts huvudsakliga syfte är att visa vad som händer med försörjningsbördan för de yrkesaktiva, bruttonationalproduktens storlek samt finansieringen av pensionssystemet om man ökar andelen som deltar i arbetskraften i åldrarna 55–64 år. Detta gör vi på två sett, dels minskar vi antalet förtidspensionärer och dels höjer vi arbetskraftsdeltagandet även för andra grupper. För att andelen som förtidspensioneras skall minska krävs att det skapas både en bättre arbetsmiljö och bättre arbetsvillkor för de äldre så att fler orkar och vill arbeta längre. Ett höjt arbetskraftsdeltagande skulle kunna komma till stånd t.ex. genom minskad avtalspensionering.

Metod

För beräkningar som används i detta kapitel har Riksförsäkringsverkets pensionsmodell använts. För en beskrivning av modellen se rapporten ”Automatisk balansering av ålderspensionssystemet”, RFV analyserar 2000:1. I dessa analyser har sex olika alternativ beräknats tillsammans med ett referensalternativ. Referensalternativet överensstämmer, som nämnts ovan, med huvudalternativet i rapporten ”Automatisk balansering av pensionssystemet”. Referensalternativet har samma antaganden om arbetskraftsdeltagandet som ligger till grund för den senaste långtidsutredningen. Enligt detta alternativ stiger arbetskraftsdeltagandet, uttryckt som andel av befolkningen med en årsinkomst över 1 inkomstbasbelopp, från 73 procent idag och når en topp på cirka 78 procent år 2015, varefter arbetskraftsandelen planar ut på en något lägre nivå. I övriga alternativ ökar vi andelen som deltar i arbetskraften i åldrarna 55–64 år. Detta gör vi dels genom att minska antalet förtidspensionärer, dels genom att höja arbetskraftsdeltagandet även för andra grupper. Detta leder till förändringar i genomsnittsåldern då man lämnar arbetskraften.

I detta avsnitt använder vi begreppet genomsnittliga åldern vid utträde ur arbetskraften. Detta mått kan beskrivas som den förväntade genomsnittliga utträdesåldern i ett tänkt fortvarighetstillstånd beräknat utifrån det givna årets förhållanden. Metoden överensstämmer principiellt med den som används i befolkningsstatistiken för att räkna fram den genomsnittliga återstående livs-

längden från en viss ålder. Genomsnittsålder vid utträde⁵³ beräknas i modellen till 62,1 för män och 61,7 för kvinnor år 2000 och är år 2010 i referensalternativet 62,5 år för män och något lägre 62,4 år för kvinnor. I referensalternativet så stiger genomsnittsåldern vid utträde med ungefär ett halvt år på tio års sikt. Detta beror på att vi i referensalternativet räknar med att arbetskraftsdeltagandet kommer att öka.

De tre första alternativen

Alternativ 1 – låga förtidspensioneringsrisker

Ett sätt att höja den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften, är att minska andelen som får förtidspension i åldrarna 55–64 år. I detta alternativ har andelen som får förtidspension ändrats till samma nivå som det var år 1998, vilket är den lägsta nivån som varit under 1990-talet. I modellen minskar vi andelen som nybeviljas förtidspension från år 2002. Denna minskning sker slumpmässigt över olika inkomstklasser, dvs. sannolikheten att få förtidspension är densamma för alla, oavsett inkomst. I diagrammet nedan visas dels de andelar som används i referensalternativet, dels de andelar som antagits i modellkörningarna med 1998 års förtidspensionsrisker för män respektive kvinnor.

⁵³ Den genomsnittliga åldern vid utträde ur arbetskraften beräknas som:

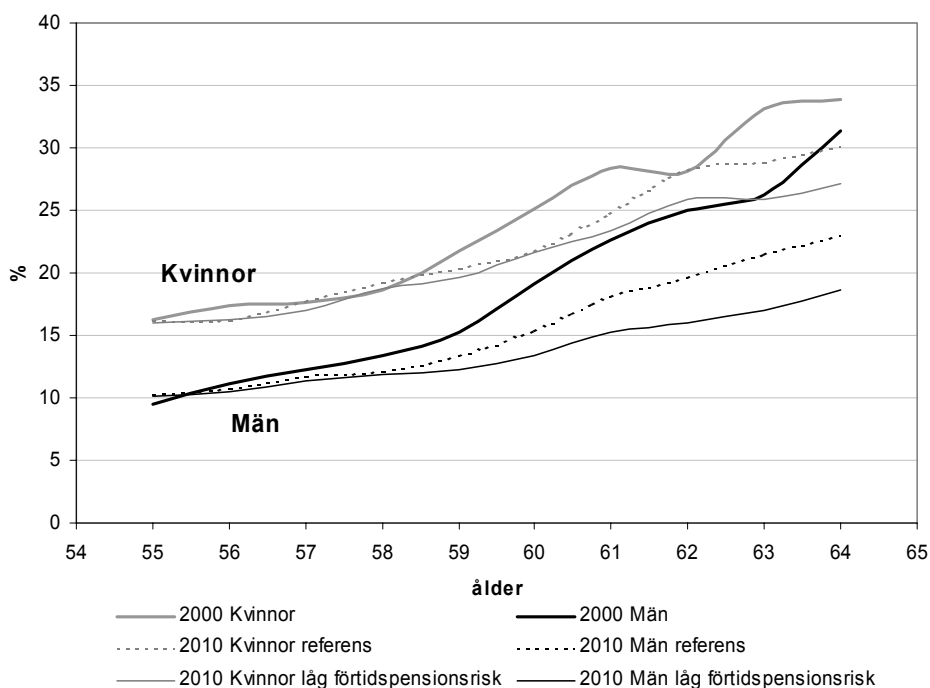
$$50 + \sum_{k=51}^{63} (k - 50) * \text{Max}(0, a_k - a_{k+1}) + 14 * (1 - \sum_{k=51}^{63} \text{max}(0, (a_k - a_{k+1})))$$

där a_k =andel i arbetskraften i ålder k .

Denna formel tolkas så att den första summan är sannolikheten att avgå från arbetskraften i ålder 51 till 63 år och den andra summan är sannolikheten att man är kvar vid 64 års ålder.

Med arbetskraftsdeltagande menas här andel personer med en inkomst över ett inkomstbasbelopp på årsbasis. Detta skiljer sig från den gängse definitionen enligt Statistiska Centralbyråns arbetskraftsundersökningar, som använts i beräkningen av genomsnittlig förväntad uttådesålder i avsnittet ”Hur mäts faktisk pensionsålder?”

Diagram 23 Andelen som får förtidspension i åldrarna 55–64 år, år 2000 och 2010 i referensalternativet och alternativ 1

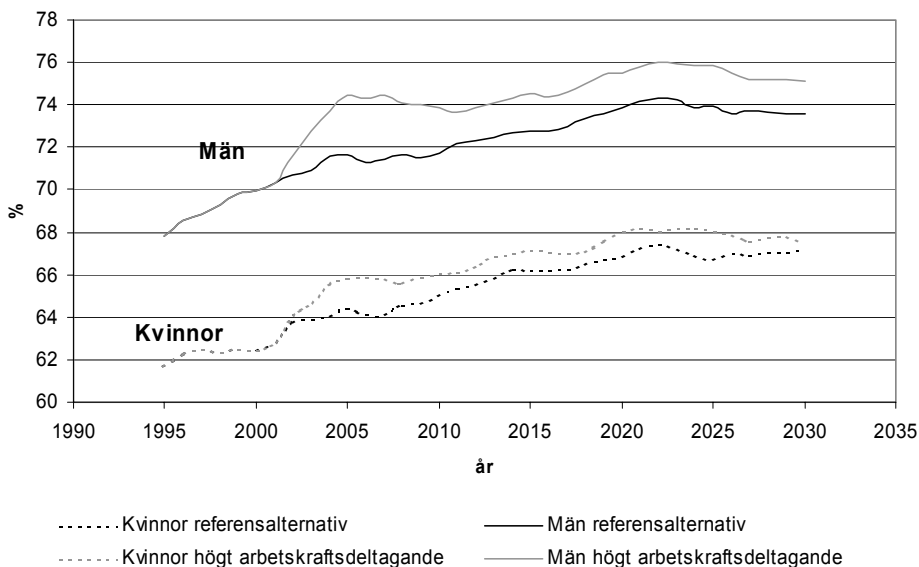

Alternativ 2 – högt arbetskraftsdeltagande

I ett andra alternativ har andelen som deltar i arbetskraften i åldern 55–64 år ökat. Här har vi valt att anta att arbetskraftsdeltagandet för de äldre är detsamma som i alternativet med högt arbetskraftsdeltagande i rapporten ”Automatisk balansering av pensionssystemet”.⁵⁴ Detta är en nivå som innebär att cirka 81 procent av befolkningen 16–64 år har en inkomst över ett inkomstbasbelopp. Detta är en hög nivå som endast nåtts tillfälligt under kraftiga högkonjunkturer. I figuren nedan visas arbetskraftsdeltagandet för 55–64-åringar i referensalternativet och alternativ 2. I båda alternativen stiger arbetskraftsdeltagandet fram till år 2020 för att sedan stabilisera sig. I referensalternativet är nivån, för denna åldersgrupp, långsiktigt omkring 70,5 procent och i alternativet med högt arbetskraftsdeltagande 72 procent.

⁵⁴ RFV Analyserar 2000:1

Diagram 24 Arbetskraftsdeltagande – procent av befolkningen 55–64 år med en kalenderårsinkomst över ett inkomstbasbelopp

Alternativ 3 – en kombination

I ett tredje alternativ har de båda alternativen ovan kombinerats dvs. andelen förtidspensionerade har minskat (på samma sätt som i alternativ 1) samtidigt som arbetskraftsdeltagandet ökat (som i alternativ 2). Detta ger en sammanlagd effekt av de båda alternativen.

Effekter på den genomsnittliga åldern vid utträde ur arbetskraften och försörjningskvoten

I alla alternativen stiger den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften de första åren, fram till 2010, för att sedan stanna på olika nivåer. I alternativ 3, med båda effekterna, är den genomsnittliga åldern för utträde ett halvt år högre än i referensalternativet år 2010. Effekterna på den genomsnittliga åldern för utträde är på samma nivå, ungefär ett fjärdedels år för var och ett av de båda andra alternativen.

I det kombinerade alternativet är den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften 63,9 år för män och 63,5 år för kvinnor år 2010. Det är en ökning med ett år för vardera könet jämfört med år 2000.

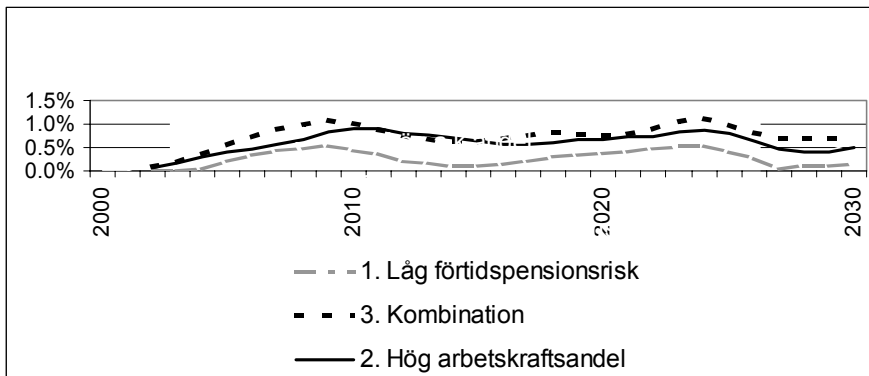
I tabellen nedan visas försörjningskvoten, antalet förvärvsaktiva/pensionär (ålders- och förtidspensionär). Denna kvot skiljer sig inte mycket varken mellan dessa alternativ eller jämfört med referensalternativet. År 2010 är kvoten drygt 1,90 för att sedan sjunka för att år 2030 vara drygt 1,4. År 2030 är det inte stor skillnad i försörjningskvoten. Detta beror på att det är få personer som tillkommit i arbetskraften. Jämfört med referensalternativet är det i alternativ 3 34 000 (0,85 procent) fler i arbetskraften. Motsvarande siffror för alternativ 1 och 2 är :14 000 (0,3 procent) och 20 000 (0,5 procent).

Tabell 4 Försörjningskvoten i alternativ 1–3 och referensalternativet

	2010	2020	2030
Referensalternativ	1.90	1.59	1.41
1 Låg förtidspensionsrisk	1.92	1.60	1.42
2 Högt arbetskraftsdeltagande	1.91	1.59	1.41
3 Kombination	1.93	1.61	1.43

Nedan visas den totala lönesummans utveckling i de tre alternativen jämfört med referensalternativet. Lönesumman ökar i samtliga fall. Lägst effekt på lönesumman år 2005 har alternativet då vi sänkt risken att förtidspensioneras, den är knappt 5 miljarder kronor per år. Ett något större utslag ger ett högre arbetskraftsdeltagande, drygt 5 miljarder kronor per år ökar lönesumman jämfört med referensalternativet. Den sammanlagda effekten i det tredje alternativet ger en lönesumma som är drygt 9 miljarder kronor större än i referensalternativet. Orsaken till att den sammanlagda effekten inte är summan av båda de effekterna är att ett ökat arbetskraftsdeltagande exponerar fler för förtidspensionsrisk vilket leder till något fler förtidspensionärer.

Diagram 25 Ökningen av lönesumman i de tre alternativen jämfört med referensalternativet

Effekter på BNP och pensionssystemet

De ovan nämnda sätten att höja den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften har alla inneburit en ökning av antalet personer i arbetskraften och medför därför en höjning av den samlade produktionsförmågan i landet. Om man antar att vinstandelen i procent av bruttonationalprodukten (BNP) i näringslivet är oförändrad kan man med ledning av ökningen i de pensionsgrundande inkomsterna göra en enkel kalkyl över BNP:s storlek. I tabellen nedan visas effekterna på BNP av att höja åldern för utträde i alternativen 1–3. Med en måttlig höjning av åldern vid utträde om cirka ett halvt år, alternativ 3, ökar nivån på BNP jämfört med referensalternativet, med 0,4–0,6 procent.

Tabell 5 Ökning av BNP jämfört med referensalternativet

År	BNP Referens- alternativ Mdr kr	Ökning av BNP jämfört med referensalternativet		
		alternativ 1, låg förtids- pensionsrisk	alternativ 2, högt arbets- kraftsdeltagande	alternativ 3, kombination av 1 och 2
2010	2597	0.2%	0.7%	0.6%
2020	3097	0.4%	0.5%	0.4%
2030	3700	0.1%	0.4%	0.4%

I nedanstående tabell har utgifterna för förtids- och ålderspensionerna jämförts med referensalternativet. I utgifterna ingår utbetalningarna av såväl ålderspension som förtidspension men inte de statliga ålderspensionsavgifter som staten betalar för pliktjämsgöring, förtidspension, barnårsvård samt studierätt till det nya pensionssystemet.

I alternativet med högre arbetskraftsandel blir det också något fler förtidspensionärer vilket ökar utgifterna något. Med sänkta förtidspensionsrisker sänks utgifterna mellan 0,5 och 1 procent jämfört med referensalternativet. För år 2030 innebär det t.ex. att förtidspensionsutgifterna minskar jämfört med referensalternativet med mellan 2,4 och 4 miljarder kr, i 2000 års priser.

Tabell 6 Förtids- och ålderspensionsutgifter i tre alternativ. Procentuell förändring jämfört med referensalternativet

År	Referens- alternativ Mdr kr	Förändring jämfört med referensalternativ. Procent.		
		alternativ 1, låg förtids- pensionsrisk	alternativ 2, högt arbets- kraftdeltagande	alternativ 3, kombination av 1 och 2
2010	245.8	-0,8%	0,3%	-0.7%
2020	311.7	-0,6%	0,4%	-0.5%
2030	377.3	-1,0%	0,4%	-0.6%

Den resulterande minskningen av antalet förtidspensionärer uppgår till cirka 18 000 personer på lång sikt. Förtidspensionsutgifterna minskar med i storleksordningen 2,5 miljarder kronor eller cirka 5,5 procent årligen under det närmsta decenniet.

En stor del av ökningen av den genomsnittliga åldern vid utträde ur arbetskraften beror i beräkningsexemplen på att människor i mindre omfattning än i referensalternativet förtidspensioneras. Det är därför intressant att se på hur mycket utgifterna för denna kategori förändras – se följande tabell.

Tabell 7 Förtidspensionsutgifter vid ökad genomsnittlig ålder vid utträde ur arbetskraften. Procentuell förändring jämfört med referensalternativet

År	Referensalternativ Mdr kr	Förändring av förtidspensionsutgifter jämfört med referensalternativ		
		alternativ 1, låg förtidspensionsrisk	alternativ 2, högt arbetskraftsdeltagande	alternativ 3, kombination av 1 och 2
2010	44.4	-5,5%	0,1%	-5.3%
2020	46.2	-4,7%	0,1%	-5.4%
2030	54.4	-5,1%	0,9%	-5.9%

Vad krävs för att höja den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften ytterligare?

I ovanstående exempel har den genomsnittliga åldern när vi träder ur arbetskraften med förtids- eller ålderspension höjts med ett år 2010 jämfört med nuläget. Det innebär att utträdesåldern år 2010 är ett halvt år högre än i referensalternativet där en höjning med ett halvt år på grund av ett ökat arbetskraftsdeltagande redan fanns. Man kan fråga sig hur mycket förtidspensionsriskerna måste minska för att den genomsnittliga åldern vid utträde skall bli ett år mer år 2010 jämfört med referensalternativet samma år och vad som då händer med försörjningsbördan. För att prova detta förändrade vi ännu mer förtidspensionsriskerna och arbetskraftsdeltagandet för övriga grupper i åldern 55–64 år.

Alternativ 4—extremt låga förtidspensionsrisker

I detta alternativ är förtidspensionsriskerna mer än halverade jämfört med vad de är i referensalternativet. Förändringen har skett på samma sätt som i alternativ 1 ovan.

I diagrammet nedan visas andelen som är förtidspensionärer i olika åldersklasser. Man ser att särskilt i de högre åldrarna är nu andelen förtidspensionä-

rer väldigt låg, t.ex. för 64-åriga män är de 12 procent jämfört med de 27 procent som det är i referensalternativet.

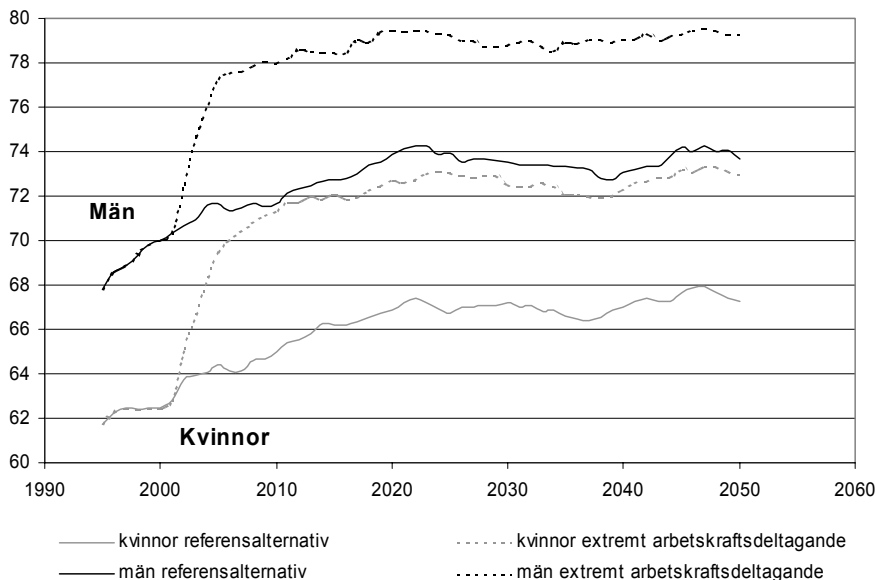
Diagram 26 Andelen som får förtidspension i åldrarna 55–64 år, år 2000 och 2010 i referensalternativet och alternativ med extremt låga förtidspensionsrisker

Alternativ 5 – extremt högt arbetskraftsdeltagande

I detta alternativ höjs arbetskraftsdeltagandet ytterligare för åldersgruppen 55–64 år. Den nivå vi höjde till, är en extremt hög nivå som är orealistisk. I diagrammet nedan syns att arbetskraftsdeltagandet här har höjts till mycket höga nivåer. Arbetskraftsdeltagandet som i referensalternativet var 72 procent år 2010 för män i dessa åldrar höjs i detta alternativ till 79 procent.

Diagram 27 Arbetskraftsdeltagande i procent av befolkningen 55–64 år med en kalenderårsinkomst över ett inkomstbasbelopp

Alternativ 6– en kombination

I ett tredje alternativ sänktes andelen förtidspensionärer samtidigt som arbetskraftsdeltagandet höjdes på samma sätt som i alternativ 4 och 5. Detta gav en medelålder vid pensionen på 63,6 år för män och 63,4 år för kvinnor år 2010, dvs. en höjning med ungefär 1 år jämfört med referensalternativet samma år.

Effekter på försörjningskvot, BNP och pensionsutgifter

För att få åstadkomma ett års höjning av den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften fick vi förutom att kraftigt minska andelen förtidspensionärer höja arbetskraftsdeltagandet till en mycket hög nivå. Hur stora effekter får denna förändring på försörjningsbördan? Resultatet visas i tabellen nedan.

Tabell 8 Försörjningskvoten i alternativ 4–6 och referensalternativet

	2010	2020	2030
Referensalternativ	1.90	1.59	1.41
4 Extremt låga förtidspensionsrisker	1.93	1.61	1.43
5 Extremt högt arbetskraftsdeltagande	1.99	1.65	1.46
6 Kombination	2.03	1.68	1.50

I tabellen ovan visas försörjningsbördan. I detta kombinerade alternativ är det två yrkesaktiva/(förtids- och ålderspensionär) år 2010. Även i detta alternativ sjunker kvoten för att år 2030 vara 1,5 yrkesaktiv per pensionär. I jämförelse med det förra kombinerade alternativet (alt 3) är skillnaden liten. I det alternativet gick det 1,43 yrkesaktiv per pensionär år 2030.

Effekter på BNP och på pensionsutgifter av att ytterligare höja genomsnittsåldern vid utträde

Om man höjer genomsnittsåldern för utträde ur arbetskraften med ett år genom en kombination av ytterst låga förtidspensionsrisker och extremt högt arbetskraftsdeltagande blir effekterna naturligtvis större på både utgiftsminskningen av pensioner och på höjningen av BNP. I nedanstående tabeller visas effekterna på statens utgifter för ålders- och förtidspension och på BNP.

Tabell 9 Ökning av BNP i alternativ 6 jämfört med referensalternativet

År	BNP	Ökning av BNP resp. år jämfört med referensalternativ
	Ref.alt. Mdr kr	Alternativ 6. Kombination
2010	2597	2.9%
2020	3097	2.2%
2030	3700	2.6%

Utgifterna för ålders- och förtidspension minskas med 2,8 % eller knappt 7 miljarder kr (i 2000 års priser) år 2010.

Tabell 10 Effekter på ålders- och förtidspensionsutgifter vid en höjd genomsnittsålder för utträde ur arbetskraften. Procentuell förändring jämfört med referensalternativet

	<i>Förändring av pensionsutgifter jämfört med referensalternativ</i>	
	<i>Ref. alt. mdr kr</i>	<i>Höjning av utträdesåldern med 1 år</i>
2010	245.8	-2.8%
2020	311.7	-1.3%
2030	377.3	-1.5%

Kan man höja åldern för ålderspension?

De experiment vi gjort här visar att utträdesåldern ur arbetskraften är svår att höja med ett år. Då vi sänkt förtidspensionsriskerna till samma nivå som de lägsta under 90-talet och samtidigt höjt arbetskraftsdeltagandet till en nivå som bara återfinns vid högkonjunkturer så sker inte särskilt stora förändringar varken i den genomsnittliga åldern för utträde ur arbetskraften eller pensions-systemets avgifter och inkomster. Det måste till extrema nivåer på förtidspensionsriskerna och förvärvsfrekvenserna bland de äldre på arbetsmarknaden för att den genomsnittliga åldern vid utträde skall höjas. Hittills har vi antagit att åldern för uttag av ålderspension är oförändrad 65 år. För att höja utträdesåldern med ett år med bibehållna realistiska värden på arbetskraftsdeltagande och förvärvsfrekvenser måste åldern för ålderspension höjas.

För att se vad som händer höjs åldern för ålderspension till 67 år, den ålder som man idag har rätt att arbeta till. Vi har succesivt från år 2005 till år 2014 låtit de 64-åringar som är i arbete fortsätta att arbeta ett år till. År 2014 arbetar alla som arbetade vid 64 års ålder även vid 65 års ålder. Mellan åren 2015–2024 har vi på samma sätt låtit de som arbetat vid 65 års ålder fortsätta tills de är 66 år. Detta har vi gjort i de båda kombinerade alternativen (dvs. de alternativ som kallas 3 och 6 ovan).

Tabell 11 Försörjningskvoten i alternativ 3, 6 och referensalternativet

	2010	2020	2030
Referensalternativ	1,90	1,59	1,41
Alt. 3 med höjd ålderspension	1,98	1,70	1,55
Alt. 6 med höjd ålderspension	2,12	1,81	1,67

Det blir en större effekt på försörjningskvoten 2030 när man även ändrar arbetskraftsdeltagandet för 65–66-åringar än vad effekten blev då man endast ändrade antaganden om arbetskraftsdeltagande och förtidspensionsrisker för 55–64-åringar. En måttlig höjning av arbetskraftsdeltagandet och förtidspensionsrisken (alternativ 3) ger en ökning av antalet i arbetskraften med 34 000 personer, medan höjningen av arbetskraftsdeltagandet för 65–66-åringar ger ett ytterligare tillskott till arbetskraften med 144 000 personer.

I det nya pensionssystemet ger den flexibla pensionåldern en möjlighet för äldre att stanna kvar i arbetskraften efter 65-års ålder och därmed höja sin pension. Det ger också den enskilde en högre pension. Som framgår av beräkningarna ovan skulle en kraftig förstärkning av samhällsekonomin uppnås om många utnyttjade möjligheten att fortsätta arbeta efter 65-årsdagen.

Effekterna på BNP:s storlek av att enbart höja den normala åldern för uttag av ålderspension till 67 år visas i tabell 12.

Tabell 12 Procentuell ökning av BNP vid höjd ålder för ålderspension till 67 år jämfört med referensalternativet

År	BNP	Ökning av BNP. Procent
	Referensalternativ Mdr kr	Höjning av uttagsåldern till 67 år
2010	2 597	1.2%
2020	3 097	2.4%
2030	3 700	3.8%

Effekterna på BNP:s storlek av att höja den normala åldern för uttag av ålderspension och att dessutom minska förtidspensionsrisker extremt samt höja arbetskraftsdeltagandet extremt visas i nedanstående tabell.

Tabell 13 Procentuell ökning av BNP i alternativ 6 med höjd ålder för ålderspension jämfört med referensalternativet

År	BNP	Ökning av BNP. Procent
	Referens-alternativ Mdr kr	Höjning av pensionsåldern med drygt ett år
2010	2 597	4.0%
2020	3 097	4.5%
2030	3 700	6.3%

Ålderspensionsutgifterna minskar jämfört med referensalternativet med i storleksordningen 6 procent när höjningen av åldern för ålderspension till 67 år är genomförd.

Slutsats

Här har vi på olika sätt minskat antalet förtidspensionärer och ökat antalet i arbetskraften i åldrarna 55–64 år. Detta ger en relativt begränsad effekt på antalet sysselsatta per pensionär (försörjningskvoten) och på bruttonationalprodukten. Det är svårt att få försörjningskvoten år 2030 upp till dagens nivå. För att i referensalternativet år 2030 ha samma nivå som idag, 2,1, behövs det ytterligare 2 140 000 yrkesaktiva förutom de 4 337 000 yrkesaktiva som prognostiseras att finnas (se tabell 3). Ett annat sätt att uttrycka detta är att utgå ifrån referensalternativet och låta hälften av varje årskull fortsätta arbeta efter 65 års ålder, dessa måste då fortsätta att arbeta till 79 års ålder för att det skall vara 2,1 yrkesaktiva per pensionär. I dessa beräkningar har ingen hänsyn tagits till att pensionärer boende utomlands i genomsnitt har lägre pension från det svenska systemet än pensionärer boende i Sverige. För att i referensalternativet år 2030 ha samma försörjningsnivå som idag (2,1) då vi ej tar med ålderspensionärer boende utomlands i beräkningarna så saknas 1 627 000 yrkesaktiva.

För att det skall vara möjligt att öka arbetskraftsdeltagandet i åldrarna 55–64 år i enlighet med våra scenarios måste arbetsklimatet för äldre i arbetslivet förändras. En sådan förändring skulle även kunna leda till en minskning av antalet yngre förtidspensionärer och långtidssjukskrivna. Att få in dessa på arbetsmarknaden skulle ge ett tillskott till arbetskraften.

Andra sätt att öka antalet i arbetskraften är att föda fler barn, öka invandringen eller att vi arbetar i allt högre åldrar. Att föda fler barn nu ger ingen lösning

på det omedelbara problemet eftersom barn som föds nu och under de närmaste åren knappt hinner ut på arbetsmarknaden före år 2030. En ökad arbetskraftsinvandring kvarstår som lösning på problemet. Man skall då ha i åtanke att detta är ett problem som hela västvärlden står inför, så konkurrensen om välutbildad arbetskraft kan komma att bli hård. Det enklaste sättet att öka antalet i arbetskraften är att vi arbetar allt mer i allt högre åldrar. Den förbättrade hälsan bland äldre talar för att den möjligheten kan utnyttjas i framtiden. Detta kräver en förändrad attityd både från såväl samhället som arbetsgivare och löntagare till äldre på arbetsmarknaden. Det nya pensionssystemet premierar ett långt arbetsliv och är flexibelt om individen i slutet av arbetslivet vill kombinera arbete och fritid. I det följande kapitlet om flexibel pensionsålder så beskrivs hur pensionen förändras för olika ”typfall” då de kombinerar arbete och fritid på olika sätt.

Flexibel pensionsålder⁵⁵

Flexibiliteten i det nya pensionssystemet underlättar för dem som successivt vill övergå från arbetsliv till pensionering. Valmöjligheterna när det gäller uttag av pension är många. Individerna kan från och med 61 års ålder gå i hel- eller partiell pension. Vidare finns det inget krav på att uttag av inkomstpension respektive premiepension ska påbörjas samtidigt, utan uttagen är helt oberoende av varandra. I båda fallen kan pension tas ut som hel pension eller en, två, eller tre fjärdedels pension. Någon allmän pensionsålder finns inte längre, vilket följaktligen innebär att individen själv kan välja när den vill börja ta ut sin pension, dock inte före 61 års ålder. Dessutom har riksdagen tagit beslut om rätten att stanna kvar i arbetslivet till 67 år.⁵⁶

Möjligheterna är som sagt många men hur systemets flexibilitet kommer att användas i framtiden hänger samman med såväl arbetsgivarens inställning till äldre yrkesverksamma som arbetstagarens preferenser vad gäller arbete och fritid.

Incitamenten som driver individer att välja att ta ut pension, fortsätta arbeta eller bådadera är med all säkerhet mycket skiftande från fall till fall. I denna analys tas enbart hänsyn till de incitament som kan finnas inbyggda i det allmänna pensionssystemet. Det innebär att exempelvis påverkan från andra socialförsäkringssystem, avtalspensioner, privata pensionsförsäkringar eller skatteeffekter inte finns med i beräkningarna.

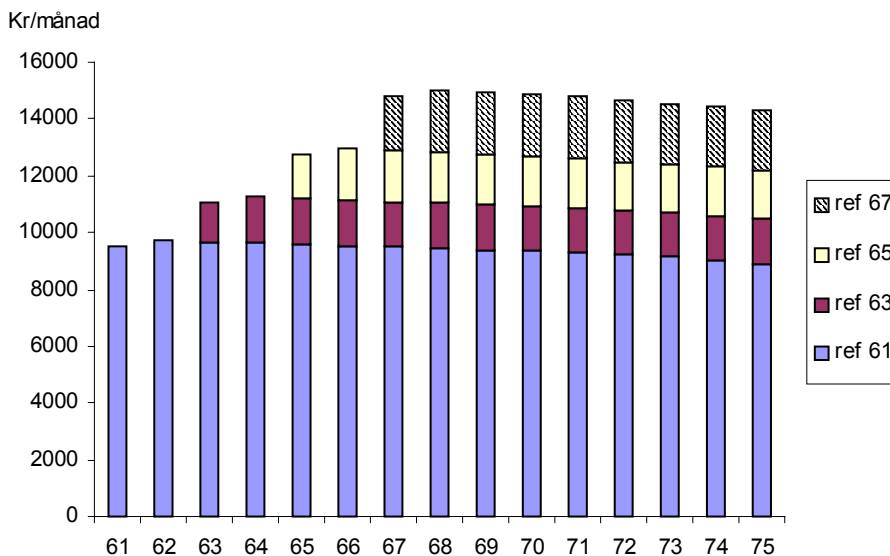
Längre arbetsliv ger högre pension

Längre arbetsliv ger självfallet högre pension i det reformerade pensionssystemet när individen helt lämnar arbetskraften. I följande diagram visas hur pensionen blir när individen går i pension vid 61, 63, 65 respektive 67 år. Personen i detta typfall antas vara född 1962, ha arbetat sedan 21 års ålder samt ha haft en ingångslön på 180 000 kronor per år. Tillväxttakten antas vara fr.o.m. år 2000 en procent medan avkastningen i premiepensionen sedan 1995 är fyra procent.

⁵⁵ Avsnittet baseras på rapporten: Flexibel pensionsålder, RFV analyserar nr 2001:7.

⁵⁶ Prop. 2000/2001:78, utskottsbetänkande AU 10, Rätt att arbeta till 67.

Diagram 28 Pensionsutfall för mellaninkomsttagare födda 1962

Den ljusstuggade delen av staplarna visar pensionen för en person som jobbar fram till 61 års ålder och sedan går i pension på heltid. Den mörkt skuggade delen visar hur mycket pensionen ökar i kronor för en person som jobbar till 63 års ålder för att sedan gå i pension. På motsvarande sätt visar den vita delen av stapeln den ytterligare pensionsökning som pensionering vid 65 års ålder ger och den streckade delen motsvarar ökningen då pensionering sker vid 67 års ålder.

Diagrammets staplar visar också att pensionen sjunker något med stigande ålder. Det beror på det underliggande antagandet att reallönetillväxten är en procent. När tillväxten är under normen på 1,6 procent kommer man inte att kompenseras fullt ut för prisutvecklingen. Därmed blir den utbetalda pensionen i reala termer lägre.

Kompensationen för att skjuta upp pensioneringen i två år, från 61 till 63 år, är cirka 1600 kr/månad för detta typfall. På motsvarande sätt ger pensionering vid 65 år cirka 1800 kr mer i pension än om personen hade gått i pension vid 63 år. Skillnaden mellan pensionering vid 65 och 67 års ålder är cirka 2200 kr. Det innebär att en person som väljer att jobba fram till 67 års ålder kommer att få en pension som är cirka 5600 kr/månad högre än en person som väljer att gå i pension vid 61 år. Detta innebär i detta fall en ökning av pensionen med cirka 60 procent.

För personer med lägre inkomster än i detta exempel blir den procentuella ökningen av pensionen mindre, vilket kan förklaras med att garantipensionen kommer att reduceras vid en förlängning av arbetslivet. Samtidigt är det fortfarande så att det lönar sig att jobba längre, men ökningen är alltså inte lika stor som för hög- och mellaninkomsttagare. Detta visar att varje år som man stannar kvar på arbetsmarknaden har stor betydelse för det framtida pensionsutfallet. Att effekten blir så stor beror dels på att individens redan intjänade pensionsrätter ligger kvar i systemet en längre tid, dels på att nya pensionsrätter tillkommer.

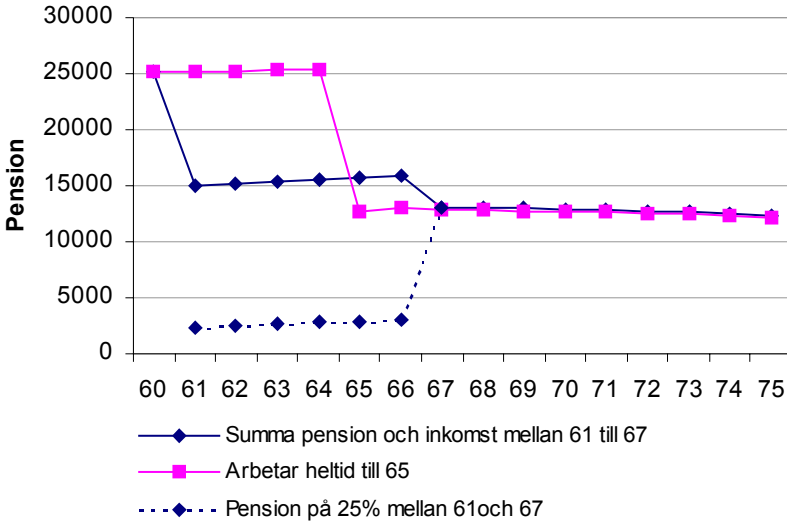
Pensionssystemets flexibilitet

Pensionssystemet ger alltså en stor grad av frihet för individerna att pensionera sig enligt deras egna preferenser kring arbete och fritid. Det finns skäl att anta att det även i framtiden kommer att finnas många som väljer att inte utnyttja möjligheten till fortsatt förvärvsarbete och som hellre går i hel pension på en gång. Men ändå kommer det kanske att finnas några som väljer att kombinera partiellt förvärvsarbete med partiell pension. Det kan därför vara intressant att jämföra pensionsutfallet för individer som kombinerar uttag av pension med förvärvsarbete och individer som helt lämnar arbetskraften och går i hel pension.

Diagrammet nedan visar pensionsutfallet för en individ som går i hel pension vid 65 och en individ som förvärvsarbetar och gör partiella uttag mellan 61 och 67 års ålder. Uttagsnivån är i detta fall 25 procent och förvärvsnivån 50 procent. Denna kombination och en eventuellt kompletterande avtalspension skulle kunna vara ett realistiskt fall för många.

Den streckade linjen visar pensionen som individen har under de första sex åren, medan den mörkare heldragna linjen utgör summan av pensionen och förvärvsinkomsten. Från och med 67 års ålder sammanfaller den streckade linjen med den mörka heldragna linjen eftersom individen börjar ta ut hel pension samtidigt som han/hon lämnar arbetskraften. Den något ljusare linjen föreställer individen som övergår från heltidsarbete till att vara pensionär på heltid vid 65 år. Första året, det vill säga när personerna är 60 år, har de enbart förvärvsinkomster.

Diagram 29 Jämförelse av pensionsutfall över tiden för individ som går i pension vid 65 och för en individ som kombinerar pension med förvärvsarbete från 61 till 67 år

Den principiella skillnaden mellan de här två fallen är vägen till slutlig pension. Fallet med individen som går i hel pension vid 65 år är mer renodlat, övergången från heltidsarbete till hel pension sker på en gång. I diagrammet syns det tydligt i nedgången som sker mellan 64 och 65 års ålder. I det alternativa fallet är övergången mer gradvis, det tar dessutom två extra år för denna individ att helt lämna arbetsmarknaden. Den ekonomiska förändringen som inträffar vid pensioneringen blir mindre skarp för denna pensionär än för pensionären som lämnar arbetskraften utan en övergångsperiod. Nedtrappningen sker vid två tillfällen, vilket visas av diagrammets mörkare heldragna linjen.

Individen som går i hel pension vid 65 år har, under de första fyra åren, självfallet en högre inkomst än individen som kombinerar ett pensionsuttag på 25 procent med en relativt låg förvärvsnivå på 50 procent. Medan individen i det första fallet går i hel pension vid 65 års ålder fortsätter individen i det andra fallet att kombinera förvärvsarbete på halvtid med 25 procents pensionsuttag i ytterligare två år. Under dessa två år har denne en högre sammanlagd inkomst än individen som gått i pension vid 65 år vilket innebär att en halvtidstjänst och 25 procents uttag ger mer än heltidspension.

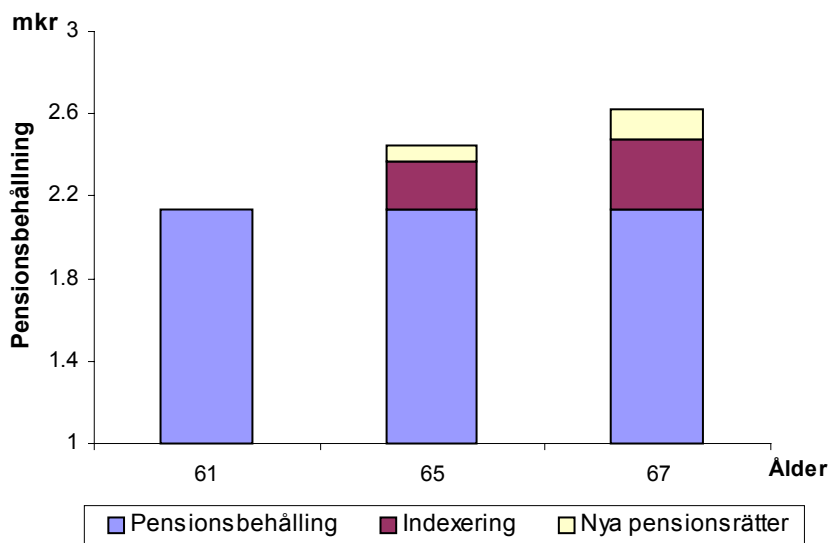
Pensionsnivån från och med 67 års ålder då individerna i båda fallen tar ut hel pension skiljer sig emellertid inte nämnvärt mellan fallen. I diagrammet ser det ut som om pensionsnivån är exakt lika men i själva verket har den som förvärvsarbetar halvtid i ytterligare två år cirka 200 kronor mer i pension per månad än den som helt går i pension vid 65 år.

Om vi frågar oss ifall det finns ett ”optimalt” val kan vi bara konstatera att det generellt inte går att säga vilket alternativ som är mest fördelaktigt utan det beror på individens situation. Individen som går i hel pension vid 65 år har å ena sidan en högre ekonomisk standard under några år men fritiden är å andra sidan mer begränsad än för individen som successivt trappar ned. För den som värderar sin fritid högre eller för den som av olika skäl inte orkar vara kvar heltid på arbetsmarknaden kan alternativet där förvärvsarbete kombineras med uttag av pension såsom visas i diagrammet ovan vara lockande.

Allmänt sett kan sägas att beräkningen visar att för individer som under en begränsad period kombinerar partiellt uttag av pension med förvärvsarbete behöver inte pensionen försämrats särskilt mycket när de helt lämnar arbetskraften. Även om pensionsuttaget är relativt högt under perioden blir försämringen av den framtida pensionen inte så stor. En individ som exempelvis tar ut 75 procent pension och samtidigt arbetar 25 procent under en period av fyra år kommer senare i livet att få en pension som är elva procent lägre än om han/hon enbart hade valt att ta ut 25 procent pension.

Detta har flera förklaringar. För det första kommer den orörda pensionsbehållningen som finns kvar i systemet att fortsätta förränta sig via indexeringen tills personen går i hel pension. För det andra tjänar individen ytterligare pensionsrätter genom att fortsätta förvärvsarbete och för det tredje blir pensionen högre genom att den återstående pensionsbehållningen delas med ett lägre delningstal när personen slutligen går i hel pension. Förklaringen till att delningstalet minskar vid stigande ålder är att pension förväntas betalas ut under färre år.

I diagrammet nedan illustreras ett exempel som visar vilken betydelse indexeringen samt de nyintjänade pensionsrätterna har för den framtida pensionen. Pensionsbehållningen visas uttryckt i miljoner kronor.

Diagram 30 Betydelsen av indexeringen och nyintjänade pensionsrätter för pensionsbehållningen

Diagrammet visar att en person som år 1983 träder in på arbetsmarknaden och som vid 61 års ålder slutar förvärvsarbete har en pensionsbehållning på cirka 2,1 miljoner kronor. Om vi antar att personen inte tar ut pension före 65 eller 67 års ålder kommer pensionsbehållningen att fortsätta förränta sig, vilket den mörkare delen av mittersta och högra stapeln visar. Om vi dessutom antar att personen fortsätter förvärvsarbete 50 procent från 61 fram till 65 eller 67 års ålder, kommer pensionsbehållningen att tack vare de nyintjänade pensionsrätterna växa ännu mer. I diagrammet representeras dessa av de ljusa topparna som finns i andra och tredje stapeln.

Diagrammet visar också att indexeringen har en större betydelse för utvecklingen av pensionsbehållningen än vad de nya pensionsrätterna har. Om individen väntar med att ta ut pension till 65 år, förräntas pensionsbehållningen via indexeringen med cirka elva procent medan förvärvsarbetet på halvtid från 61 till 65 år bidrar med cirka fyra procent. Motsvarande andelar för den som väntar med att ta ut pension till 67 års ålder är drygt 16 respektive 6,5 procent.

Delningstalet minskar som sagt ju äldre personen är när han/hon börjar ta ut pension. I nedanstående tabell visas vad den utbetalda pensionen blir när individen väljer att gå i pension vid olika tidpunkter. Den utbetalda pensionen definieras som pensionsbehållningen genom delningstalet. För att kunna visa

effekten av delningstalet blir utgångspunkten den pensionsbehållning som individen har om han/hon slutar förvärvsarbete vid 61 års ålder. Pensionsbehållningen blir i detta typfall cirka 2,1 miljoner kronor och motsvarar den ljusgrå stapeln som visades i diagrammet ovan.

Tabell 14 Pensionsbehållning och delningstal vid olika pensionsålder

<i>Pensionsålder</i>	<i>61</i>	<i>65</i>	<i>67</i>
Delningstal	19,16	17,01	15,92
Pensionsbehållning* vid 61/ delningstal	111 240 kr	125 320 kr	133 900 kr

*pensionsbehållning drygt 2,1 miljoner kronor.

Tabellen visar att ju senare individen väljer att gå i pension desto större blir effekten av delningstalet på pensionen. För en typindivid som exempelvis går i pension vid 65 i stället för 61 år är effekten drygt 12 procent (125 320/111 240). Väntar personen med att gå i pension till 67 år blir motsvarande effekt cirka 20 procent.

Denna analys visar att den sammanlagda effekten av indexeringen, de nyintjänade pensionsrätterna och delningstalet är relativt positivt för individerna. Den framtida pensionen för den som exempelvis väljer att ta ut partiell pension och samtidigt förvärvsarbete deltid blir inte särskilt mycket lägre än för den som gör en något mindre uttag under samma period. Det beror återigen på att den delen av pensionsbehållningen som är kvar i systemet förräntas såpass bra att skillnaden inte blir så stor.

Låginkomsttagare vinner mindre på att arbeta längre

Låginkomsttagare i studien har garantipension och höginkomsttagare har inkomster över 7,5 basbelopp, medan mellaninkomsttagare inte har någotdera. Valet av pensionsålder kan därmed påverkas av individernas inkomstnivå olika. I följande avsnitt visas hur pensionen utvecklas för låg-, mellan- och höginkomsttagare. Analysen fokuseras i huvudsak på låginkomsttagare (garantipensionärer) samt på personer med inkomster över ”taket”.

Låginkomsttagare

För låginkomsttagare påverkas valet av pensionsuttag respektive arbetsutbud under de sista åren av framförallt två faktorer. Dels ger garantipensionen en

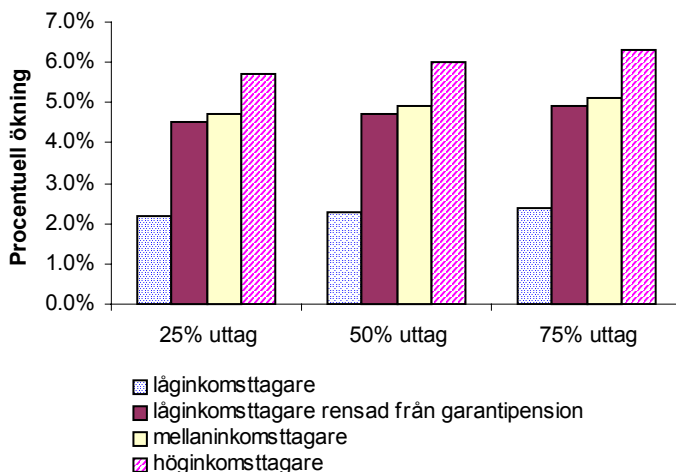
marginaleffekt, vilket kan påverka arbetsutbudet. Dels betalas garantipensionen inte ut förrän vid 65 års ålder, vilket för vissa grupper kan göra det svårare att gå i hel pension före 65 år.

Analysen visar att en typindivid, med låga inkomster, som under en period av fyra år, dvs. från 61 års ålder till 65 års ålder tar ut pension och samtidigt arbetar 25 procent, kommer att vid 68 års ålder⁵⁷ att erhålla cirka 490 kronor i garantipension. Om samma individ i stället för att arbeta 25 procent arbetar 75 procent blir dennes garantipension cirka 160 kronor lägre, vilket motsvarar en sänkning med cirka 32 procent. Skjuts tidpunkten för definitivt utträde från arbetsmarknaden upp i två år, dvs. till 67 års ålder i stället för 65 kommer ett ökat förvärvsnivå från 25 till 75 procent mellan 61 och 67 års ålder att resultera i en sänkning av garantipensionen med hela 55 procent.

För att ytterligare belysa marginalet effekten av garantipensionen visas i diagrammet nedan hur en ökad arbetsinsats under perioden 61 till 65 år påverkar pensionen. Vi kan se att pensionsnivån ökar mellan fem och sex procent för hög- och mellaninkomsttagare när arbetsutbudet ökar från 25 till 75 procent men att låginkomsttagarens pension enbart stiger med cirka två procent. Vi konstaterade att den relativt låga procentsatsen berodde på att låginkomsttagaren genom ökat förvärvsarbete går miste om en del av sin garantipension. Detta samband kan åskådliggöras genom att i beräkningen för låginkomsttagare bortse från garantipensionen.

⁵⁷ Vid 68 års ålder hinner samtliga typfall få in de sista årens intjänade pensionsrätterna.

Diagram 31 Procentuell ökning av pensionen per månad vid 68 års ålder

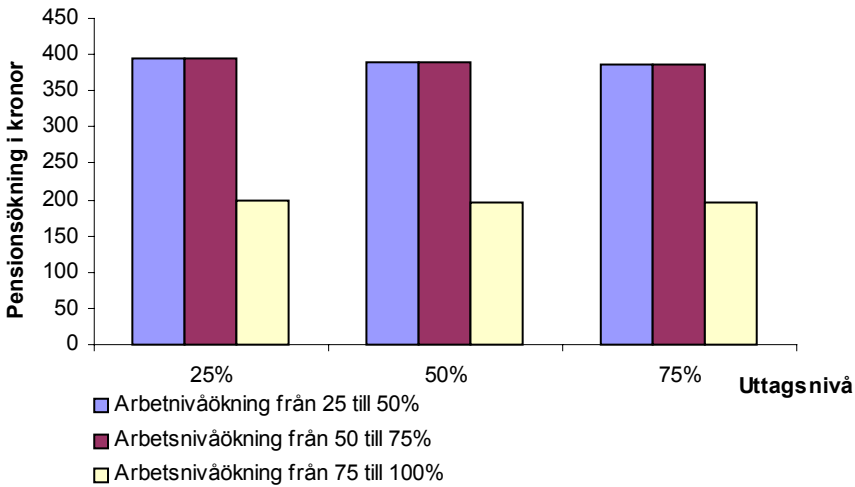

Stapeln till vänster inom varje uttagsnivå visar den procentuella ökningen i pension inklusive effekten av garantipensionen för låginkomstagare. Andra stapeln från vänster inom varje uttagsgrupp representerar vad den procentuella ökningen av pensionen skulle ha blivit om minskningen av garantipensionen rensats bort. I sådant fall skulle låginkomsttagaren, procentuellt sett, också få nära fem procents ökning av pensionen när förvärvsnivån höjs från 25 till 75 procent.

Höginkomstagare

För att undersöka hur stor betydelse "taket" har för valet av arbetstid under åren då uttag av pension kombineras med fortsatt förvärvsarbete, visas i diagram 5 hur stor pensionsökningen blir i kronor om individen ökar sin arbetstid. Varje stapelgruppering representerar en uttagsnivå och perioden som analyseras är 61 till 65 år.

Diagram 32 Pensionsökning i kronor vid olika arbetsnivå och uttagsnivå för typindivider födda 1962

Staplarna i diagrammet visar skillnaden i pension vid en förändring av arbetsnivån med 25 procentenheter för individer med tre olika uttagsnivåer av pension. Exempelvis visar den ljusgrå stapeln längst till vänster i varje uttagsgrupp, att ökningen i pension vid en höjning av arbetsnivån från 25 till 50 procent blir cirka 400 kr högre pension när individen är heltidspensionär.

Vid en ökning av arbetsnivån från 25 till 50 procent eller från 50 till 75 procent är alltså pensionsökningen knappt 400 kr. Om individen i stället ökar sin arbetstid från 75 till 100 procent, den vita stapeln, blir pensionsökningen endast hälften så stor, nämligen cirka 200 kr. Anledningen till detta är att vid en ökning av arbetstiden från 75 procent till 100 procent kommer individens inkomster att passera "taket" och alltså inte generera ytterligare pensionsrätter.

Summering

Analysen visar att längre arbetsliv eller ökad grad av förvärsarbete i de flesta fallen ger högre pension oavsett inkomstnivå. För individer som under en begränsad period kombinerar partiellt uttag av pension med förvärsarbete försämras inte pensionen särskilt mycket när dessa helt lämnar arbetskraften. Utöver att mer arbete under perioden genererar mer pensionsrätt förräntas som sagt den orörda pensionsbehållningen som finns kvar i systemet tills

personen går i hel pension. Dessutom blir pensionen högre när den återstående pensionsbehållningen delas med ett lägre delningstal.

Personer med låga eller höga inkomster får mindre ut i det reformerade pensionssystemet av att arbeta mer. Låginkomsttagaren får å ena sidan högre inkomstpension vid mer förvärvsarbete men å andra sidan blir garantipensionen lägre. Sammantaget leder denna marginaleffekt till att pensionsökningen blir relativt liten för denna pensionär. Det är dock viktigt att poängtera att utan garantipension hade låginkomsttagarnas pension varit betydligt lägre. Höginkomsttagare som vid utgångsläget har en inkomstnivå på minst 7,5 inkomstbasbelopp tjänar inte på ökat arbetsutbud eftersom allt som tjänas utöver denna nivå inte ger rätt till pension inom det allmänna pensionssystemet, det blir en s.k. takeffekt. Däremot kan höginkomsttagaren få högre pension genom avtalspensionen.

Avslutningsvis kan vi konstatera att det inte finns något generellt optimalt val vad gäller kombination av arbete, pensionsuttag och pensionsålder som gäller alla individer. Vilket val som är mest fördelaktigt är beroende av den enskildes situation.

Källor

Kindlund, H, *Förtida utträde från arbetslivet*, i Social trygghed i de nordiske lande 1997, artikel i NOSOSKO Nordisk Socialstatistisk Komité 11:1999 s.163–192

Lindgren, Claes-Göran, *Pension 2001, Pensionshandboken*, 4:e årgången, PensionsInformation AB

Olsson, Hans, *Den äldre arbetskraften*, utkast 2001-08-10

Palme, M & Svensson, I, *Income Security Programs and Retirement in Sweden*, Paper Januari 7, 2001

Palmer, E, *Exit from the Labor Force for Older Workers: Can the NDC Pension System Help?*

Regeringens proposition 2000/2001:78, *Rätt att arbeta till 67*

Regeringens proposition 2000/2001:96, *Sjukersättning och aktivitetsersättning i stället för förtidspension*

Riksförsäkringsverket, *Allmän Försäkring mm 1983*, Sveriges officiella statistik

Riksförsäkringsverket, *Allmän Försäkring mm 1984*, Sveriges officiella statistik

Riksförsäkringsverket, *Allmän Försäkring mm 1985/1986*, Sveriges officiella statistik

Riksförsäkringsverket, *Allmän Försäkring mm 1987/1988*, Sveriges officiella statistik

Riksförsäkringsverket, *Socialförsäkring 1989 och 1990*, Sveriges officiella statistik

Riksförsäkringsverket, *Socialförsäkring 1991 och 1992*, Sveriges officiella statistik

Riksförsäkringsverket, statistik ur databasen Store

Riksförsäkringsverket (1996), Statistikinformation Is-I, RFV informerar 1996:2

Riksförsäkringsverket (2000a), *Faktisk pensionsålder 1999*, PM av Hans Karlsson daterat 2000-10-11

Riksförsäkringsverket (2000b), *Socialförsäkringsboken 2000*

Riksförsäkringsverket (2000c), *Automatisk balansering av ålderspensions-systemet – redovisning av regeringens beräkningsuppdrag*, RFV analyserar 2000:2

Riksförsäkringsverket (2000d), *Sjukfrånvaro och förtidspension*, RFV analyserar 2000:2

Riksförsäkringsverket (2001a), *Delpensionärerna – vilka är de? – en statistisk översiktsbild*, RFV redovisar 2001:3

Riksförsäkringsverket (2001b), *Sammanställning över förändringar i regelsystemet inom socialförsäkringsområdet sedan år 1968*, 2000-01-01

Riksförsäkringsverket (2001c), *Vad får oss att arbeta fram till 65?* RFV analyserar 2001:4

Riksförsäkringsverket (2001d), *Flexibel pensionsålder*, RFV analyserar 2001:7

Riksförsäkringsverket (2001e), *Arbetsgivares attityder till äldre yrkesverksamma*, RFV analyserar 2001:9

Statistiska Centralbyrån, *Arbetskraftsundersökningarna*

Statistiska Centralbyrån, PM om arbetslivslängdsberäkningar skrivet av Gun Alm Stenflo

Statistiska Centralbyrån, *Sysselsättning och arbetslöshet 1970–1999*, Information från Arbetskraftsundersökningarna 2000:1

Så länge jobbar vi! Artikel i arbetsmiljötidningen *Du & Jobbet*, nr 2 år 2000

Utskottsbetänkande AU 10, *Rätt att arbeta till 67*

Wikman, Anders, *Arbetslivslängd i yrken*, kapitel 5 i *Arbetsliv och hälsa 2000*, Staffan Marklund (red), Arbetarskyddsstyrelsen och Arbetslivsinstitutet

Äldres utträde ur arbetskraften – nu och i framtiden

Utgångspunkten för denna rapport är att vi står inför en situation med en kraftig ökning av antalet pensionärer i förhållande till antalet yrkesaktiva. Om utvecklingen fortsätter kommer antalet yrkesaktiva per pensionär att minska från 2,1 idag till 1,4 år 2030. Inte ens stora öknings av arbetsutbudet från de äldre räcker för att upprätthålla försörjningskvoten på dagens nivå. Ett ökat arbetskraftsdeltagande bland de äldre underlättar ändå möjligheterna att behålla välfärden i framtiden. Ett stort problem är att de äldre idag lämnar arbetskraften i allt större utsträckning. 1999 fanns endast fyra av tio män och en fjärdedel av kvinnorna i arbetskraften vid 64 års ålder. I åldersgruppen 60-64 år var förtidspension och därefter tjänstepension de vanligaste inkomstkällorna i samband med permanent utträde ur arbetskraften.